

**Міністэрства аховы здароўя Рэспублікі Беларусь
УА “Віцебскі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт”**

П.В. Шаўкун

ГІСТОРЫЯ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ

**Віцебск
2017**

УДК 008 (476) (072)
ББК 63.3-7(4Бел)я73
И 90

Рэцэнзенты:

кандыдат гістарычных навук, дацэнт, загадчык кафедры гісторыі Беларусі
УА “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт ім. П.М. Машэрава” Дулаў А.М.;
кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры сацыяльна-гуманітарных навук
УА “Віцебскі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт”, дацэнт Мусіна Н.Я.

Шаўкун, П.В.

И 90 Гісторыя культуры Беларусі: Вучэбна-метадычны дапаможнік / Аўт.-
склад. П.В. Шаўкун. – Віцебск.: ВДМУ, 2017. – 54 с.

Дапаможнік прысвечаны гістарычнаму развіццю культуры Беларусі са старажытных часоў і да нашых дзён у кантэксце агульнаеўрапейскіх культурных працэсаў, раскрыты змест яе асноўных гістарычных этапаў. Выданне мае сваёй мэтай дапамагчы студэнтам засвоіць беларускую нацыянальна-культурную спадчыну.

Прызначаны для студэнтаў і ўсіх тых, хто цікавіцца гісторыяй культуры Беларусі.

УДК 008 (476) (072)
ББК 63.3-7(4Бел)я73

Змест

Прадмова	4
Тэма 1. Уводзіны ў дысцыпліну “Гісторыя культуры Беларусі”. Структура і задачы курса	5
Тэма 2. Культура старажытнай Беларусі (X–XIII) стст.	7
Тэма 3-4. Культура беларускіх зямель ў XIV –пачатку XVII стст.	13
Тэма 5. Культура Беларусі ў XVII–XVIII стст.	20
Тэма 6. Культура Беларусі ў XIX – пачатку XX стст.	26
Тэма 7. Культура Савецкай Беларусі ў міжваенны перыяд (1920–1930-я гг.)	35
Тэма 8. Культура Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.)	41
Тэма 9. Культура Беларусі ў другой палове XX – пачатку XXI стст.	47
Літаратура	54

Прадмова

Вучэбна-метадычны дапаможнік прызначаны для самастойнай работы студэнтаў 1 курса ўсіх факультэтаў УА “Віцебскі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт” па дысцыпліне па выбару студэнта “Гісторыя культуры Беларусі” спецыялізаванага модуля “Гісторыя” і складзены ў адпаведнасці з Адукацыйным стандартам “Вышэйшая адукацыя. Першая ступень. Цыкл сацыяльна-гуманітарных дысцыплін” (зацверджаны Міністрам адукацыі Рэспублікі Беларусь 15 ліпеня 2014 г.)

Мэты вывучэння дысцыпліны – фарміраванне павяглі да здабыткаў нацыянальнай культуры, разуменне складанасці і супярэчлівасці яе станаўлення і гістарычнага развіцця, усведамленне значнасці беларускіх культурных каштоўнасцей для станаўлення асобы і развіцця грамадства.

Выкарыстанне дапаможніка будзе спрыяць рэалізацыі пазначаных мэт і прадугледжвае вырашэнне наступных задач:

- раскрыць гістарычную і факталагічную эвалюцыю культуры Беларусі ад першабытных форм да яе сучаснага стану, паказаць значэнне і своеасаблівасць яе культурна-гістарычных этапаў;
- сфарміраваць грамадзянскія і патрыятычныя якасці асобы;
- выхаваць ў студэнцкай моладзі пачуцце адказнасці за будучыню гісторыка-культурнай спадчыны сваёй дзяржавы і сусветнага супольніцтва.

Змест вучэбна-метадычнага дапаможніка структураваны па раздзелах паводле храналагічна-тэматычнага прынцыпу. Навукова-тэарэтычны матэрыял прадстаўлены ў кантэксце агульнаеўрапейскіх культурных працэсаў. У ім раскрываецца культурнае жыццё кожнай гістарычнай эпохі і яе асаблівасці. Вучэбна-метадычны дапаможнік прызваны дапамагчы цэласнаму ўспрымання спецыфікі і зместу асноўных этапаў фарміравання і гістарычнай эвалюцыі айчыннай культуры.

Тэма 1. Уводзіны ў дысцыпліну “Гісторыя культуры Беларусі”. Структура і задачы курса

- 1. Уяўленне пра культуру. Культура і цывілізацыя. Матэрыяльная і духоўная культура. Дыялектыка сусветнай і нацыянальнай культуры.*
- 2. Прадмет, структура і задачы курса “Гісторыя культуры Беларусі”.*
- 3. Перыядызацыя гісторыі беларускай культуры.*
- 4. Актуальныя праблемы беларускай культуры: гісторыя і сучаснасць.*

1. Уяўленне пра культуру. Культура і цывілізацыя. Матэрыяльная і духоўная культура. Дыялектыка сусветнай і нацыянальнай культуры

Пад культурай (ад лац. *cultura* – апрацоўка, пазней – выхаванне, адукацыя, шанаванне) разумелі засваенне глебы, поля, апрацоўку сада, дагляд за раслінамі, жывеламі. Пазней у гэты тэрмін пачалі ўкладваць больш шырокі сэнс: да культуры адносілі ўсе тое, што ствараў чалавек сваёй працай, а таксама сам працэс стварэння, у адрозненне ад зробленага прыродай.

Культура – гэта гістарычна вызначаны ўзровень развіцця грамадства, адлюстраваны ў тыпах і формах арганізацыі жыццядзейнасці людзей, а таксама ў ствараемых імі матэрыяльных і духоўных каштоўнасцях. Культура – гэта якасны стан грамадства на кожным этапе яго матэрыяльнага і духоўнага развіцця. Выступаючы, як спецыфічны сродак засваення рэчаіснасці чалавекам, культура ўвасабляецца ў прадуктах яго дзейнасці. Матэрыяльна-практычная дзейнасць чалавека, што палягае ў падмурках культуры, перш за ўсё, увасабляецца ў прадуктах цывілізацыі.

Цывілізацыя (ад лац. *civilis* – грамадзянскі, дзяржаўны) забяспечвае тэхналагічныя, сацыяльна-арганізацыйныя, палітычныя сродкі функцыянавання і развіцця культуры. Тэрмін узнік у XVIII ст. і першапачаткова разумеўся як сінонім культуры. У XIX ст. была вызначана праблематыка суадносін “культура” і “цывілізацыя”. Тым не менш дыскусіі аб гэтым не сціхаюць і па сённяшні дзень. Найчасцей, пад цывілізацыяй разумеюць ўстойлівую культурна-гістарычную супольнасць, якой уласцівы агульныя духоўныя і маральныя каштоўнасці, традыцыі, адзінства культурнага працэсу, падобныя ўмовы матэрыяльнай вытворчасці і сацыяльна-палітычнага развіцця, пэўных геаграфічных межаў і, як правіла, наяўнасць агульных этнічных прыкмет. Цывілізацыя ўяўляе сацыякультурнае ўтварэнне і характарызуе сацыяльнае быццё самой культуры.

Звычайна культуру падзяляюць на матэрыяльную і духоўную. Пад матэрыяльнай – разумеюць дзейнасць чалавека і сукупнасць артэфактаў, якія звязаны з забеспячэннем фізічнага існавання чалавека (адзенне, жылло, медыцына, спорт і г.д.). Пад духоўнай – усе тое, што звязана з развіццём і задавальненнем запытаў чалавечага розуму, духоўных шуканняў і патрэб людзей. Напрыклад, ідэалы, абрады, прававыя і маральныя нормы і г.д.

У сучаснай навуковай літаратуры ўжываюцца такія паняцці, як “сусветная культура” і “нацыянальная культура”. Дыялектыка гэтых

паняццяў мала распрацаваная, а між тым яе разуменне вельмі істотнае для аналізу гісторыі культуры. Сусветная культура – гэта не проста сума лепшых праяў нацыянальных культур, гэта яе караневыя элементы, дзякуючы якім мы можам абагульняць і казаць аб пэўных гісторыка-культурных этапах чалавецтва. Паняцце “сусветная культура” вызначаецца абстрактнасцю. Рэальна існуе толькі нацыянальная культура, культура таго ці іншага народа. Ігнараванне нацыянальнай культуры ставіць пад сумненне нармальнае развіццё асобы і грамадства.

2. Прадмет, структура і задачы курса “Гісторыя культуры Беларусі”

Гісторыя культуры Беларусі – гэта навука, якая ўключае інтэгратыўныя веды аб нацыянальнай культуры як цэласнай сукупнасці матэрыяльных, мастацкіх і духоўных каштоўнасцей, створаных беларускім народам у працэсе яго гістарычнага развіцця са старажытных часоў да нашых дзён.

Змест курса “Гісторыя культуры Беларусі” ахоплівае культурнае развіццё нашага народа больш чым за тысячагадовую гісторыю існавання. Паколькі культура кожнага народа існуе ў часе і ў пэўных гістарычных умовах, то для вывучэння курса неабходна перыядызацыя. Стала звычайным звязваць перыядызацыю гісторыі беларускай культуры з палітычнымі абставінамі жыцця народа. Такі падыход не з’яўляецца ўніверсальным, але дазваляе ўбачыць трансфармацыю фундаментальных каштоўнасцей беларускай культуры пад уплывам палітычных і сацыяльна-эканамічных фактараў.

Прадметам вывучэння з’яўляюцца найбольш важныя этапы развіцця культуры Беларусі. Мэта – фарміраванне павагі да здабыткаў нацыянальнай культуры, разуменне складанасці і супярэчлівасці яе станаўлення і гістарычнага развіцця, усведамленне значнасці беларускіх культурных каштоўнасцей для асобы і грамадства.

Задачы:

а) раскрыць гістарычную і факталагічную эвалюцыю культуры Беларусі ад першабытных форм да яе сучаснага стану, паказаць значэнне і своеасаблівасць разнастайных яе культурна-гістарычных этапаў;

б) садзейнічаць фарміраванню грамадзянскіх і патрыятычных якасцяў асобы;

в) спрыяць выхаванню ў студэнцкай моладзі пачуцця адказнасці за будучыню гісторыка-культурнай спадчыны сваёй краіны і сусветнага супольніцтва.

3. Перыядызацыя гісторыі культуры Беларусі

Курс падзелены на тэматычныя блокі ў адпаведнасці з прынятай у сучаснай беларускай гістарыяграфіі перыядызацыяй.

I. Культура першабытнага грамадства

а) каменны век (CL (150) – III тыс. да н.э.)

б) бронзавы век (II тыс. да н. – VII ст. да н.э.)

в) жалезны век (VI ст. да н.э. – V-VI стст. н.э.)

II. Культура Сярэднявечча

а) культура Беларусі X–XIII стст. (перыяд старажытных княстваў)

б) культура Беларусі XIV–XVI стст. (перыяд Вялікага княства Літоўскага)

III. Культура Новага часу

а) культура Беларусі XVII–XVIII стст. (перыяд Рэчы Паспалітай)

б) культура Беларусі XIX – пачатку XX стст. (перыяд Расійскай імперыі)

IV. Культура Навейшага часу

а) культура Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.)

б) культура Савецкай Беларусі

в) культура Беларусі на сучасным этапе (з 1991 г.).

4. Актуальныя праблемы беларускай культуры: гісторыя і сучаснасць

Праблемы развіцця беларускай культуры можна ўмоўна падзяліць на праблемы, выкліканыя адметнасцямі гістарычнага развіцця краіны; праблемы, звязаныя з глабальнымі тэндэнцыямі сучаснай цывілізацыі і праблемы, вынікаючыя з наяўнага стану развіцця беларускага грамадства. Да першай катэгорыі можна аднесці развіццё нашай культуры ва ўмовах “традыцыйнай” канкурэнцыі з боку расійскай і польскай культур, пераадоленне адмоўных вынікаў шматлікіх войнаў, спадчыны савецкага таталітарнага мінулага. Другая катэгорыя – гэта праблема суаднясення ва ўмовах сучаснага стану культуры яе нацыянальнага і глабальнага зместу, вызначэння на новым гістарычным этапе самабытнасці беларускай культуры і неабходнасць вынікаючых з гэтага захадаў па яе культывацыі. Трэцяя катэгорыя ўключае наяўны ўзровень нацыянальнай свядомасці і культурна-гістарычнай спадчыны, вызначэнне прыярытэтных накірункаў развіцця культуры, праблемы эканамічнага кшталту.

Тэма 2. Культура старажытнай Беларусі (X–XIII) стст.

1. Паганскі тып культуры. Беларуская міфалогія: індаеўрапейскі кантэкст.

2. Хрысціянства і яго роля ў фарміраванні беларускай культуры. Праблема культурнага сінтэзу.

3. Ефрасіння Полацкая і Кірыла Тураўскі – хрысціянскія асветнікі старажытнай Беларусі.

5. Горадабудаўніцтва і архітэктура. Полацкая і гродзенская школы дойлідства.

6. Прафесійная мастацкая культура.

1. Паганскі тып культуры. Беларуская міфалогія: індаеўрапейскі кантэкст

Першае сталае насельніцтва на тэрыторыі Беларусі заснавалася ў VIII–VII тыс. да н.э. Падчас неаліту (IV–III тыс. да н.э.) тут ужо існавала керамічная вытворчасць: прылады працы і посуд ляпілі з гліны, абпальвалі на вогнішчы, упрыгожвалі кампазіцыямі з выявамі чалавека, птушак, звяроў, а таксама арнаментам у выглядзе ромбаў, зігзагаў, ялінак, зорак. Існаваў культ лося, шанаваліся качка, чапля, змяя. Шырока выкарыстоўваліся амулеты з прасвідраваных зубоў мядзведзя, дзіка.

У канцы III – пачатку II тыс. да н.э. (бронзавы час) знойдзены медныя і бронзавыя вырабы – наверхнікі дзідаў, нажы, сякеры, медныя дыядэмы, дарагія жаночыя ўпрыгожанні, якія траплялі сюды ў невялікай колькасці па гандлевых шляхах. Большасць жа рэчаў, прылад працы выраблялася, як і раней, з рагоў жывелы, касцей, крэменю. Працягваў існаваць культ жывелы, звычай пакланення камяням-следавікам. Вада, якая збіралася ў гэтых паглыбленні, лічылася цалёбнай. Да нашага часу ацалелі такія камяні ў в. Кудзінавічы (Капыльскі р-н), в. Бабры (Ваўкавыскі р-н), в. Наўгароды (Міерскі р-н).

Першапачатковымі вераваннямі былі:

Фетышызм (ад франц. *fetisch* – амулет) – вера ў звышнатуральныя ўласцівасці прыродных (камяні, дрэвы) альбо зробленых чалавекам неадушаўленых прадметаў (фетышаў), пакланенне ім.

Татэмізм (татэм – прыродны аб’ект у першабытных вераваннях: жывелы, расліны, неадушаўленыя прадметы, якія з’яўляюцца суродзічамі і абаронцамі якойсьці групы людзей: роду, племені) – гэта комплекс вераванняў, міфаў, абрадаў і звычаяў, звязаных з уяўленнямі аб звышнатуральнай роднасці паміж асобнымі групамі людзей і так званымі татэмамі, абагаўленне іх, пакланенне ім (вуж у балцкіх пляменаў, карова ў індусаў, кошка ў егіпцянаў і інш.).

Анімізм (ад лац. *animus* – душа, дух) – вера ў існаванне душ і духаў – фантастычных істот, надзеленых свядомасцю, воляй і іншымі ўласцівасцямі чалавека, якія дзейнічаюць ва ўсёй жывой і нежывой прыродзе (духі прыроды, хатнія духі і інш.). Для анімізму характэрны прымітыўныя, не структураваныя ўяўленні аб звышнатуральным свеце.

У VII–VI стст. да н.э. на Беларусі навучыліся здабываць жалеза з балотнай руды і вырабляць з яго зброю, прылады працы, упрыгожанні. Жалезны век стаў апошнім перыядам першабытнага грамадства на Беларусі. Большасць са знойдзеных у акрэслены час скульптурных выяў мелі кultaвы характар і былі амулетами. Найбольш вядомымі з’яўляюцца “Шклоўскі ідал”, каменныя “бабы”, знойдзеныя ў Жабінкаўскім раёне.

На стадыі разлажэння родаплемяннога ладу і ліквідавання абшчыннай роўнасці ўзнікае славянскі пантыен багоў. У славянскай міфалогіі яскрава прасочваюцца агульныя для індаеўрапейскіх народаў сакральныя матывы: з’яўленне свету з хаосу; траістая структура свету (неба-зямля-ніжні свет);

дуалізм зямлі-неба, як вытока усяго існага; паходжанне чалавека ад зямлі; падзел пантэону багоў па трох функцыях – магічнай, вайсковай, гаспадарчай; конь, як асноўная культавая жывела і інш.

Вярхоўным бажаствам быў Род – бог неба, прабацька ўсяго свету. Яго пануючая роля засталася і ў беларускай лексіцы: родны, парода, радзіма, ураджай, радзіць, прырода. Такімі ж якасцямі, што і Род, надзяляліся Сварог (ад санскрыцкага *svarga* – неба), Стрыбог, Святавіт. Гэта таксама назвы бога неба, толькі ва ўяўленнях розных славянскіх пляменаў, розных прафесій (кавалі пакланяліся Сварогу, мараходы – Стрыбогу). Далей ідуць пад рознымі назвамі багі Сонца, народжаныя вярхоўным бажаствам Родам, – Дажбог, Каляда, Сотвар, Сура, Ярыла, Вялес. Напрыклад, Ярыла быў богам вясновай урадлівасці і плоднасці. Нашы продкі ўяўлялі яго прыгожым юнаком у белым адзенні на белым кані, з пучком каласоў у руцэ. Вялікае свяціла сонца з’яўлялася пад рознымі іменамі: зімой – Каляда, вясной – Ярыла, у летні сонцаварот – Купала, бог дастатку і ўраджаю. Багіняй летняй і асенняй урадлівасці з’яўлялася Цеця, ці Цетка. З тых даўніх часоў захаваліся прымаўкі: “Голад – не цетка: піражок не падсуне”, “Голад – не Цетка: падапрэ – і лыка з’ясі”. Адным з галоўных багоў лічыўся Пярун – бог грому і маланкі, караючы бог агню і мяча, апыкун ваеннага майстэрства. Да менш значных багоў адносіліся: Вярба – багіня вясны і абуджэння прыроды; Леся (Ляля) – багіня вясны, дзявочай прыгажосці і кахання; Пераплут – бог веселасці; Тур – бажаство дзікіх звяроў; Жыжаль – бог агню і апыкун кавальскай справы і інш. Былі і богі замагільнага існавання: Баба-Яга – багіня смерці; Зніч – бог пахавальнага агню; Велямос (Вялес) – бог замагільнага свету, апыкун абрадавай паэзіі і язычніцкіх святароў-вяшчуноў, бог жывелагадоўлі і багацця (уяўленні аб замагільным свеце як аб пашы, на якой пасвяцца душы памерлых), а таксама мастацтва і паэзіі.

2. Хрысціянства і яго роля ў фарміраванні беларускай культуры. Праблема культурнага сінтэзу

У 988 г. Кіеўская Русь, якой у акрэслены перыяд падпарадкоўваліся Полацкае і Тураўскае княствы, прымае хрысціянства. Яго прынцыповае адрозненне ад язычніцкіх вераванняў заключалася ў монатэізме і ідэе асабістага выратавання. У палітычным сэнсе тэрыторыі ўсходніх славян уключаліся ў хрысціянскую прастору, да якой ўжо належылі ўсе развітыя грамадствы Еўропы. Новая рэлігія хутка пашыралася. У 992 г. створана Полоцкая епархія. У пачатку XI ст. хрысціянства прынялі жыхары Тураўскага і Смаленскага княстваў.

Хрысціянства дало моцны штуршок да далейшага развіцця культуры. На землях усходніх славян пачынаецца развіццё кірылічнай пісьменнасці, складаецца традыцыя перапісвання кніг, перакладаў, з’яўляюцца і самастойныя літаратурныя творы. Да XI ст. адносіцца будаўніцтва першых хрысціянскіх храмаў, якія становяцца цэнтрамі інтэлектуальнай творчасці. Дзякуючы хрысціянству, стала даступнай тысячагадовая культурная

спадчына хрысціянскага свету. Новая рэлігія садзейнічала ўмацаванню міжнародных сувязей з дзяржавамі больш высокай культуры, найперш з Візантыяй. Разам з тым працэс хрысціянізацыі на беларускіх землях зацягнуўся на некалькі стагоддзяў, бо сутыкнуўся з моцнымі язычніцкімі традыцыямі. Барацьба хрысціянства з язычніцтвам ішла па дзвюх напрамках: а) пачалі ганьбіць язычнікаў, знішчаць месцы адпраўлення іх культаў, а замест іх будаваць хрысціянскія храмы; б) ішло прыстасаванне язычніцтва да хрысціянства: многія язычніцкія абрады і святы перайшлі ў хрысціянскія (Дзяды, Радуніца, Каляды, Купалле і інш.).

Разам з тым хрысціянізацыя беларускіх земляў адбывалася ва ўмовах падзелу царквы на два накірункі – праваслаўе і каталіцызм. Нягледзячы на тое, што на нашых землях распаўсюджваецца ўсходні, візантыйскі варыянт праваслаўя, не фіксуецца і варожасці да каталіцызму. Відавочна, што на першым месцы стаялі пытанні хрысціянізацыі, а не канфесіяналізацыі, якая магла актуалізавацца толькі пасля яго ўкаранення ў рэгіёне.

3. Ефрасіння Полацкая і Кірыла Тураўскі – хрысціянскія асветнікі старажытнай Беларусі

Полацкая князеўна Прудслава, у манастве Ефрасіння (1110–1173 гг.), першая жанчына ўсходніх славян, кананізаваная царквою. Дачка Полацкага князя Святаслава-Георгія, унучка Усяслава Чарадзея, у 12-гадовым узросце збегла ў манастыр, дзе ўсе свае жыццё прысвяціла духоўна-рэлігійнаму развіццю, асвеце, адукацыі, выхаванню. Яна заснавала мужчынскі і жаночы манастыры. Па замове княжны была пабудавана царква Святога Спаса, дзе знаходзіліся келлі Ефрасінні і яе малодшай сястры Градзіславы. Сення гэта Спаса-Ефрасіньеўская царква, у якой захоўваюцца мошчы асветніцы. Ефрасіння працавала над збіраннем і перапісваннем рэлігійных кніг у манастырскім скрыпторыі, дзе адзін майстар рабіў каляровыя ініцыялы, другі – мініяцюры, трэці – пераплеты. Калі ўзнікала патрэба перапісаць кнігу хутчэй, яе дзялілі на некалькі частак. Са скрыпторыяў кнігі разыходзіліся па ўсёй Полацкай зямлі і за яе межамі.

Пры манастырах яна адкрыла дзве школы, у тым ліку і адну для дзяўчынак. Тут вучыліся грамаце, чытанню, пісьму, “цыфіры” і царкоўным спевам не толькі дзеці заможных палачан, але і простых людзей. Па замове Ефрасінні полацкі майстар-ювелір Лазар Богша ў 1161 г. зрабіў крыж. Надпіс на ім з’яўляецца каштоўным помнікам пісьменства, а ён сам сімвалам духоўнай спадчыны Беларусі. Крыж быў згублены на пачатку Вялікай Айчыннай вайны. У канцы жыцця Ефрасіння здзейсніла паломніцтва на Святую зямлю, дзе і памерла. Каля 1187 г. было напісана “Жыццё Ефрасінні Полацкай” – адзіная крыніца біяграфічных звестак пра яе.

Другім славутым асветнікам з’яўляўся Кірыла Тураўскі (каля 1130 – 1180-я гг.). Нарадзіўся і выхоўваўся ў Тураве. У юнацтве прыняў манаскі пострыг, некаторы час быў епіскапам. Шырокую вядомасць яму прынеслі т.зв. “Словы” – павучэнні, прысвечаныя розным біблейскім сюжэтам, у якіх

праявіўся яго арыгінальны паэтычны дар. Захавалася восем “Слоў”, каля трыццаці спавядальных малітваў, тры прытчы (філасофскія творы), “Аб чыне чарнарызца” і некалькі канонаў (царкоўнае песнапенне ў пахвалу святога). Стаўшы Тураўскім епіскапам, Кірыла асабліва праславіўся як прапаведнік, выдатны майстар “урачыстага красамоўнага майстэрства”. лепшым доказам папулярнасці манаха з’яўляецца тое, што яшчэ пры жыцці яго называлі “залатавустам”, а казанні змяшчаліся ў анталогіях “Торжественник” і “Златоуст”, куды ўключаліся лепшыя творы майстроў царкоўнага красамоўства.

5. Горадабудаўніцтва і архітэктура. Полацкая і гродзенская школы дойлідства

У IX–XI стст. На беларускіх землях ішоў працэс актыўнага фарміравання гарадоў. У сярэдзіне XIII ст. існавала 35 гарадоў. Асноўнымі элементамі забудовы былі вуліцы і перавулкі, якія маглі цягнуцца да галоўных гарадскіх варот падобна вееру ці паралельна. Істотнай грамадскай і гандлева-эканамічнай часткай горада была плошча, якая звычайна месцілася недалёка ад ракі (дзеля зручнасці дастаўкі тавараў).

Пад уплывам Візантыі пачалося манументальнае культываванне будаўніцтва. Храмы былі не толькі рэлігійнымі будынкамі, у іх месціліся архівы, дзяржаўная казна, бібліятэкі, школы. Яны з’яўляліся месцам абароны на выпадак нападу ворага. У XI ст. па ініцыятыве князя Усяслава ў Полацку быў пабудаваны Сафійскі сабор. На пачатку XII ст. у Бельчыцах (паблізу Полацка) узведзена Барысаглебская царква, а ў 1161 г. – Спаса-Праабражэнскі сабор. На сённяшні дзень вядома аб 11 храмах, пабудаваных у Полацку за XI–XIII стст. Захавалася толькі два – Спаская царква і адноўлены ў XVIII ст. Сафійскі сабор. Усяго на тэрыторыі Беларусі выяўлена 25 помнікаў кultaвай і грамадзянскай архітэктуры XI–XIII стст. Іх вывучэнне сведчыць пра наяўнасць дзвюх архітэктурных школ: полацкай і гродзенскай. Характэрнымі рысамі полацкай школы з’яўляецца выкарыстанне тэхнікі кладкі “схаванага рада”, плоскіх лапатак, абыходных галерэй. Асновай полацкага дойлідства быў вежападобны храм з паступовым узмацненнем вертыкалізму кампазіцыі (адыход ад візантыйскіх і кіеўскіх традыцый). Пад непасрэдным уплывам полацкай архітэктуры ў XII – першай палове XIII стст. былі пабудаваны цэрквы Архангела Міхаіла ў Смаленску, Пятра і Паўла ў Ноўгарадзе.

У першай палове XII ст. сфарміравалася гродзенская архітэктурная школа. Адзіны помнік, які захаваўся – Барысаглебская царква ў Гродна. Гэта шасціслуповы трохапсідны крыжова-купальны храм (сярэдзіна – апошняя чвэрць XII ст.). Звонку храм быў упрыгожаны маелікавымі пліткамі, выкладзенымі ў форме крыжа, замураванымі ў сцены, адпаліраванымі каменнямі. Знутры ў мury мантаваліся галаснікі – гаршкі з мэтай паляпшэння якасці гука. Пол быў дэкарыраваны рознакаляровымі пліткамі.

З канца XII – пачатку XIII стст. развіццё кultaвай архітэктуры паступова запавольваецца, што было звязана з драбленнем Полацкай зямлі на

ўдзелы, якія не валодалі неабходным эканамічным патэнцыялам дзеля маштабнага будаўніцтва. XIII ст. пакінула мала абарончых помнікаў. Найбольш вядомы – Белая вежа ў г. Камянцы (70-я – 80-я гг. XIII ст.). Камянецкая вежа была не адзіным будынкам тыпу данжон. Вядома, што такія пабудовы існавалі ў Полацку, Навагрудку, Тураве, Брэсце, на тэрыторыі Старога Замка ў Гродне.

6. Прафесійная мастацкая культура

Шырокае распаўсюджванне на Беларусі з прыняццем хрысціянства атрымала і прафесійная мастацкая культура: манументальны жывапіс (фрэскі), дробная пластыка, выяўленчае мастацтва, іканапіс, кніжная мініяцюра, дэкаратыўна-прыкладное мастацтва. На ранейшых этапах моцна адчуваўся ўплыў візантыйскай школы, але пачынаючы з XII ст., мясцовыя майстры па-свойму трактуюць візантыйскую тэхніку. Самымі старажытнымі фрэскамі з’яўляюцца роспісы Сафійскага сабора. Гістарычную і мастацкую каштоўнасць прадстаўляюць роспісы Ефрасіньёўскага манастыра. Сістэма фрэсак у агульных рысах візантыйска-кіеўская.

Храмы Заходняй Беларусі мелі свае адметнасці фрэскавага жывапісу. Напрыклад, у Гродзенскай Барысаглебскай (Каложскай) царкве яны пакрываюць толькі алтарную частку. Па археалагічных дадзеных вядома, што роспісы ўпрыгожвалі дамы багатых гараджан. У Навагрудку, сярод рэшткаў вялікай жылой пабудовы XII ст., былі знойдзены кавалкі тынкоўкі з фрэскавым малюнкам.

Значны раздзел выяўленчага мастацтва часоў Полацкага княства складае кніжная мініяцюра. Выкананыя ад рукі малюнкi, арнаментальныя аздобы, застаўкі, канцоўкі, загалюўныя літары, змешчаныя ў рукапісных кнігах, рабіліся акварэльнымі, клеявымі фарбамі, гуашшу і інш. Кніжная мініяцюра адзначалася невялікімі памерамі, тонкай тэхнікай выканання. Пра высокі ўзровень мастацкага афармлення рукапісаў, іх адмысловае майстэрства сведчыць “Тураўскае евангелле” XI ст., мініяцюры і загалюўныя літары “Аршанскага евангелля” XIII ст. Найбольш папулярнымі былі вобразы евангелістаў Мацвея, Марка, Лукі і Яна: яны паказаны за нізкімі пісьмовымі столікамі з лістамі папірусу. Перад імі на падстаўках – пісаныя золатам кнігі.

Шматлікія помнікі мастацтва IX–X стст. адлюстроўваюць язычніцкія погляды ўсходніх славян. У вусці Заходняй Дзвіны знаходзяць валуны, якім пакланяліся палачане. Скульптурныя выявы хрысціянскага зместу былі звязаны з побытавай сферай. Увайшоўшы ва ўжытак, замест ранейшых амулетаў, яны выкарыстоўваліся як упрыгожванні. На іх выявы розных святых, за дапамогай да якіх звярталіся ў розных абставінах. З цягам часу, спачатку ў гарадскім асяроддзі, а затым паўсямесна, склаліся патранальныя культы. Гэта былі Мікалай, Стэфан, Барыс і Глеб. Асаблівай папулярнасцю карысталіся літыя крыжыкі, іконкі, крыжы-энкалпіены. Да культавай пластыкі малых форм адносяцца пячаткі, фігуркі жывел і птушак. Іконкі з косткі і дрэва адлюстроўваюць уплыў раманскага стылю (“Канстанцін і

Алена”). Свецкая пластыка прадстаўлена касцянымі шахматнымі фігуркамі, фігуркамі “з тварам”, якія выкананы ў рэалістычнай манеры, вухачысткамі (невялікімі касцянымі прадметамі ў форме лапатачкі).

Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва развівалася пад уплывам Візантыі, аднак рамеснікі ўносілі і свае мясцовыя рысы. Значная частка твораў прадстаўлена ўпрыгожваннямі (бранзалеты, бусіны, падвескі, луніцы, крыжы, пярсценкі). Вырабляліся таксама зброя, прадметы конскай аснасткі, рамкі для ікон, вокладка кніг. Вырабы з дрэва, косткі, металу ўпрыгожваліся разьбой, інкрустацыяй у выглядзе розных арнаментаў (геаметрычныя фігуры, фантастычныя жывелы, птушкі). Ювеліры стваралі залатыя ўпрыгожванні, пакрытыя каляровай эмаллю, з срэбра са сканню, пазалотай. Усе гэта сведчыла аб высокім узроўні развіцця культуры на тэрыторыі Беларусі.

Тэма 3-4. Культура беларускіх зямель ў XIV – пачатку XVII стст.

- 1. Геапалітычная і культурная сітуацыя ў ВКЛ. Фарміраванне беларускай нацыянальнай культуры.*
- 2. Прававая думка XV–XVI стст. Магдэбургскае права і Статуты ВКЛ.*
- 3. Беларускія гуманісты XVI ст. – Францыск Скарына і Мікола Гусоўскі.*
- 4. Кніжна-пісьмовая культура XVI – пачатку XVII стст.*
- 5. Канфесійная культура XVI – пачатку XVII стст.*
- 6. Замкавае будаўніцтва, цэрквы-крэпасці, мастацтва.*

1. Геапалітычная і культурная сітуацыя ў ВКЛ. Фарміраванне беларускай нацыянальнай культуры

ВКЛ фарміравалася на балцка-славянскім сумежжы ў вельмі ня простай палітычнай сітуацыі. Залатая Арда і падкантрольныя ей паўночна-ўсходнія часткі былой Кіеўскай Русі, крыжаносцы і Польскае каралеўства, Галіцка-Валынскае княства стваралі складаную геапалітычную прастору, на якой і пачынала свой гістарычны шлях новая дзяржава. Палітычная гісторыя беларускіх зямель накладвала свой адбітак і на фарміраванне беларускай культуры. Кампраміс дынастыі Гедымінавічаў і Рурыкавічаў, падзяліўшых уладу ў ВКЛ, выявіўся ў культурнай сферы праз суіснаванне праваслаўя спачатку з язычніцтвам, а потым з каталіцтвам. Узаемаўплыў дзвюх канфесій (пры пэўнай ролі іўдаізму, ісламу, пазней пратэстанцкіх хрысціянскіх накірункаў) абумовіў унікальнасць нашай культурнай спадчыны, сфарміраваў яе ўнутраны стрыжань, які дазволіў у будучым вытрымаць ціск з боку польскай і расійскай культур, якія пачалі самі сябе разглядаць як бастыены каталіцтва і, адпаведна, праваслаўя на ўсходзе Еўропы.

На сваім пачатковым этапе ўсе праяўленні культуры мелі рэлігійны характар. Літаратура была прадстаўлена жыццяпісамі святых, перапісанымі біблійнымі кнігамі (Евангелле, Псалтыр, творы “айцоў царквы”). Вядомы Аршанскае, Полацкае, Лаўрышаўскае Евангеллі. Арыгінальнымі помнікамі літаратуры XIV ст. былі “Сказанне аб літоўскіх (віленскіх) пакутніках” (XIV ст.), “Хаджэнне архімандрыта Аграфенія ў Святую Зямлю” (XIV ст.), “Хаджэнне Ігнація Смалянкіна ў Царград і Ерусалім” (XIV ст.).

Захоўвала палітычнае і культурнае значэнне летапісанне. Былі вядомы творы часоў Кіеўскай Русі: “Аповесць мінулых часоў”, Іпацьеўскі летапіс. У XV ст. узнікае беларуска-літоўскае дзяржаўнае летапісанне, мэта якога – легітымізацыя кіруючай дынастыі. Да іх ліку адносяцца “Летапісец вялікіх князеў літоўскіх” (20-е гг. XV ст.), Беларуска-літоўскі летапіс (1446 г.), які ўяўляў выбарку з старыжытнарускіх летапісаў часоў Кіеўскай Русі, гісторыю ВКЛ і Маскоўскага княства да 1446 г. Завяршаецца ён “Пахвалою Вітаўту”. Летапісы, акрамя гісторыка-палітычных звестак, утрымліваюць легенды і паданні, прыказкі і выслоўі, арыгінальныя свецкія і воінскія аповесці, апавяданні і навелы. Актыўная пісьмовая творчасць і стварэнне сталай сістэмы дзяржаўнага кіравання былі важнейшымі чыннікамі фарміравання старабеларускай мовы. На ёй працаваў Вялікі сейм, канцелярыя ВКЛ, вялася дыпламатычная перапіска, выпрацаваны асноўныя юрыдычныя дакументы – Прывілеі, Судзебнік, Статуты. Мова, рэлігійная і палітычная творчасць з’яўляюцца галоўнымі прыкметамі фарміравання старабеларускай культуры.

2. Прававая думка XV–XVI стст. Магдэбургскае права і Статуты ВКЛ

Высокага ўзроўню развіцця ў ВКЛ дасягнула прававая думка. З XIV ст. сфера ўжытку звычайнага права пачынае звужацца. Асноўныя праявы грамадскага жыцця рэгуляваліся ў форме прывілеяў (грамат), дзе юрыдычна пацвярджаліся льготы, афармлялася прававое становішча шляхты і іншых слаеў грамадства. Першымі такімі агульнадзяржаўнымі (земскімі) дакументамі лічыліся тры прывілеі, выдадзеныя ў 1387 г. вялікім князем Ягайлам пасля заключэння Крэўскай уніі з Польшчай. Затым прывілеі вялікага князя Літоўскага Жыгімонта, прынятыя ў 1432 і 1434 гг., дзе ўраўноўваліся праваслаўныя феадалы з каталіцкімі. Важным крокам наперад у развіцці прававой думкі быў Земскі прывілей Казіміра I Ягайлавіча, прыняты ў 1447 г. У ім выкладзены магчымасці не толькі шляхты, але таксама і простых людзей, асабліва гараджан (мяшчан). У 1468 г. зацверджаны Судзебнік. Ён складаўся з 25 артыкулаў і ўключаў нормы дзяржаўнага, крымінальнага і грамадзянскага права.

Нормы, якія рэгулявалі жыццё гарадоў і гарантавалі пэўную аўтаномію ад феадальнай улады, атрымалі назву Магдэбургскага права. Яно ўпершыню было прадастаўлена нямецкаму г. Магдэбургу ў канцы XIII ст. Гэта права з канца XIV ст. атрымалі шэраг гарадоў Беларусі – Вільня (1387 г.), Бярэсце (1390 г.), Гродна (1391 г.). На працягу XV–XVI стст. яно было нададзена ўсім буйным беларускім гарадам – Полацку, Навагрудку, Віцебску, Пінску,

Мінску, Магілеву і інш. Па Магдэбургскаму праву жыхары горада выходзілі з-пад непасрэднай юрысдыкцыі манарха, вызваляліся ад шэрагу феадальных павіннасцей, абіралі гарадскія органы ўлады (раду, магістрат, суд) і інш.

Выдатнымі помнікамі прававой і палітычнай культуры беларускага народа з'яўляюцца Статуты ВКЛ. Статут 1529 г. складаўся з 13 раздзелаў, якія падзяляліся на артыкулы. Спачатку іх было 245, пазней – 283. Па дапаўненням 1530-х гг. вялікі князь (гаспадар) абавязваўся захоўваць тэрытарыяльную цэласнасць дзяржавы, не дапускаць іншаземцаў на дзяржаўныя пасады, не даваць ім маенткаў, земляў, не адбіраць у мясцовых феадалаў пасады і маемасць без суда, захоўваць існуючыя законы і выдаваць новыя толькі з панамі раднымі (паны рада – дарадчы дзяржаўны інстытут пры гаспадары, які аб'ядноўваў вышэйшых прадстаўнікоў арыстакратыі ВКЛ). Другі Статут быў ухвалены на Бельскім сейме 1564 г. і ўступіў у законную сілу 1 сакавіка 1566 г. Да найбольш важных яго прынцыпаў належыць дзяржаўнае права, што вызначыла новы склад адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу ВКЛ на ваяводства і паветы, парадак утварэння і дзейнасць дзяржаўных органаў, прывілеі пануючага саслоўя. Згодна Статута, шляхта ўсіх веравызнанняў і незалежна ад маемаснага стану ўпершыню атрымала аднолькавыя прывілеі. Статут 1566 г. замацоўваў абмежаванне ўлады вялікага князя вальным (агульным) сеймам. Многія важныя пытанні (аб падатках, аб вайне і інш.) мог вырашаць толькі шляхецкі сейм. Статут 1588 г. быў падрыхтаваны пад кіраўніцтвам канцлера ВКЛ Астафея Валовіча і падканцлера Льва Сапегі. Складаўся з 14 раздзелаў, кожны з якіх меў ад 9 да 105 артыкулаў (усяго 487). Старабеларуская мова была замацавана як дзяржаўная. Статут абвяшчаў верацярпімасць, прадугледжваў адказнасць шляхціча за забойства простага чалавека, абмяжоўваў пакаранне непаўналетніх. Статут 1588 г. завершыў кадыфікацыю права ў ВКЛ і стаў сведчаннем высокага ўзроўню айчыннай прававой думкі.

3. Беларускія гуманісты XVI ст. – Францыск Скарына і Мікола Гусоўскі

У канцы XV – пачатку XVI стст. Рэнесанс дасягнуў сваёй вышыні. Гуманізм эпохі Адраджэння выявіўся ў спробах “апраўдання” цялеснасці чалавека, сабекошту зямнога жыцця. Паступова пачынаюць фарміравацца уяўленні аб цэласнасці прыроды чалавека (у адрозненне ад сярэдневяковых дуалістычных поглядаў тленнага-нятленнага). У рэлігійнай сферы рэнесансавыя матывы выявіліся ў імкненні зрабіць слова Божае больш даступным розным колам насельніцтва, у палітычнай – праз ідэю радзімы, што азначала ўцягванне ў грамадскае жыццё шырокіх катэгорый грамадства, якія афармляюцца ў саслоўі.

Найбольш яркім прадстаўніком беларускага Адраджэння быў Францыск Скарына (каля 1490 – каля 1550 гг.). У 1506 г. ён атрымаў ступень бакалаўра філасофіі Кракаўскага ўніверсітэта, а ў 1512 г. званне доктара медыцынскіх навук у Падуанскім універсітэце. Ф. Скарына ў Празе заснаваў друкарню, дзе ў 1517 г. выйшла першая кніга “Псалтыр” на царкоўнаславянскай мове, з

тлумачэннем на палях. За два гады працы друкарні было выдадзена 23 кнігі Старога Запавету (2400 старонак) на старабеларускай мове. На пачтку 1520-х гг. адкрыў друкарню ў Вільні, дзе выдаў “Малую падарожную кніжыцу” і “Апостал”. Служыў урачом і сакратаром у Віленскага біскупа. З 1534 г. працаваў у Празе каралеўскім батанікам, дзе і памер. Ф. Скарына пакінуў спадчыну: 22 прадмовы і 25 казанняў да выдадзеных ім кніг Бібліі, 3 вершаваныя творы, 2 гімны і звыш 60 пасляслоўяў да асобных выданняў.

Выключнае месца ў беларускай літаратуры эпохі Адраджэння займае паэт-лацініст, сучаснік Ф. Скарыны – Мікола Гусоўскі (каля 1480 г.– пасля 1533 г.). Дакладных звестак пра яго жыццё і дзейнасць мала. Вядома, што ён разам з пасольствам сакратара велікакняжацкай канцэлярыі Эразма Вітэлія да папы Льва X у 1518 г. апынуўся ў Рыме. Там ён і напісаў сваю знакамітую “Песню пра зубра” па замове Рымскага папы. Пасля нечаканай смерці Вітэлія і Льва X ад эпідэміі чумы ў 1522 г. Гусоўскі страціў магчымасць надрукаваць сваю паэму ў Італіі. Ён едзе ў Кракаў, дзе на сродкі вялікай княгіні Літоўскай і каралевы Польскай Боны Сфорца ў 1523 г. выдае адзіную прыжыццёвую кнігу, куды ўвайшлі “Песня пра зубра” і напісаныя ў Рыме вершы “Суцяшэнне”, “Да св. Себасцьяна”, а таксама паэмы “Новая і славутая перамога над туркамі”, “Жыццё і подзвіг св. Гіяцынта”.

4. Кніжна-пісьмовая культура XVI – пачатку XVII стст.

Кніжна-пісьмовая культура XVI – пачатку XVII стст. была надзвычай разнастайнай. Пашыраецца друкарская справа, стварэнне разгалінаваных сетак адукацыйных устаноў павялічвае попыт на кнігу, які задавальняўся не толькі айчыннай, але і літаратурай з іншых еўрапейскіх краін. Папулярнымі былі такія антычныя аўтары, як М.Т. Цыцэрон, І. Флавій, Геліядор, Плутарх, заходнееўрапейскія – Э. Ратэрдамскі, Е. Спангенберг, Ларыхіус, Я. Палеалог і інш. Вялікім попытам карысталася не толькі друкаваная, але і рукапісная літаратура, працягвалася летапісанне. Цікаvasць да кнігі выклікала ўтварэнне прыватных бібліятэк. Рэлігійная літаратура была ў цэнтры ўвагі грамадства. Акрамя літургічных твораў попытам карысталіся зборнікі павучэнняў, жыццяў святых, творы айцоў царквы, дзеячаў Рэфармацыі і інш. Эпахальнымі падзеямі ў айчыннай бібліістыцы былі выданні ў 1563 г. Берасцейскай (Радзівілаўскай) Бібліі і ў 1580 г. Астрожскай.

Пашырэнне пратэстанцкіх накірункаў: лютэранства і кальвінізму, Каталіцкая рэформа і наступная за ёй Контррэфармацыя стварылі нечуваную да гэтага часу інтэлектуальную атмасферу. Працэс канфесійнага размежавання грамадства ў акрэслены перыяд атрымаў назву канфесіяналізацыі. Рэлігійна-палітычныя дыскусіі выявілі шэраг талентаў беларускай зямлі. Сымон Будны (каля 1530–1593 г.) – прыхільнік ідэй Рэфармацыі і значны дзеяч гэтага руху ў ВКЛ. У 1562 г. заснаваў друкарню ў Нясвіжы з якой і выйшлі яго першыя творы: “Катэхізіс” і “Пра апраўданне грэшнага чалавека перад Богам”. Незадаволены памяркоўнасцю кальвінізму, Будны становіцца адным з ідэйных правадыроў антытрынітарызму.

“Літоўскія браты” (так называліся антытрынітары ў ВКЛ) выступалі супраць большасці царкоўных абрадаў і дагматаў, адмаўлялі Святую Троіцу, замагільнае жыццё і неўміручасць душы. У другой палове 1560-х гг. С. Будны прыступае да перакладу Бібліі на польскую мову. У 1574 г. ён надрукаваў свой пераклад Новага Запавету Бібліі з прадмовай, каментарыямі і заўвагамі. Пяру С. Буднага належыць шмат палемічных трактатаў, самы значны з іх “Пра свецкую ўладу”, выдадзены ў 1583 г. У гэтым творы Будны выклаў сутнасць спрэчак паміж прадстаўнікамі дзвюх плыняў антытрынітарызму аб адносінах да існуючага сацыяльнага ладу.

Васіль Цяпінскі (Амельяновіч) (каля 1540–1603 гг.) – беларускі гуманіст, пісьменнік, перакладчык і кнігавыдавец, папечнік С. Буднага па антытрынітарскім руху. У маентку Цяпін ён заснаваў друкарню, дзе каля 1580 г. выдаў на царкоўнаславянскай і старабеларускай мовах “Евангелле” са сваёй прадмовай, якая вылучаецца публіцыстычнай палымянасцю.

Канфесіяналізцыя закранула і праваслаўную грамаду ВКЛ. У сувязі з крызісам Кіеўскай мітраполіі 1580-х – 1590-х гг. распачаліся дыскусіі аб шляхах далейшага развіцця царквы. На гэтым фоне выдзяляліся два бакі: прыхільнікі заключэння саюзу (уніі) з Рымам і прадстаўнікі праваслаўных брацтваў, якія заклікалі да глыбокай мадэрнізацыі царквы уласнымі сіламі. Найбольш значным прадстаўніком уніяцкай плыні быў Іпацій Пацей (1541–1613 гг.). Ён зрабіў значную палітычную кар’еру даслужыўшыся да пасады брэсцкага кашталяна і сенатара Рэчы Паспалітай. У 1592 г. пайшоў у манаства. З 1593 г. епіскап Уладзімірскі, а з 1599 г. – уніяцкі мітрапаліт Кіеўскай мітраполіі. Вядомы як перакладчык і аўтар палемічных твораў на старабеларускай і польскай мовах. Да найбольш значных прадстаўнікоў брацкага руху трэба аднесці Стэфана і Лаўрэнція Зізанняў, Мялеція Сматрыцкага. Аўтары выдалі шэраг палемічных твораў антыўніяцкай накіраванасці. М. Сматрыцкі стварыў на бліжэйшыя два стагоддзі найбольш ўдалую граматыку стараславянскай мовы. У 1628 г. ён прызнаў унію і апублікаваў яшчэ некалькі прац, але ужо з праўніяцкіх пазіцый. Акрамя вышэйназваных дзеячаў асветай і адукацыяй на Беларусі займаліся Андрэй Волан, Міхалон Літвін, Фаўст Соцын, Якуб з Калінаўкі, Марцін Чаховіц і інш.

5. Канфесійная культура XVI – пачатку XVII стст.

З 1540-х гг. на землях ВКЛ пачынае распаўсюджвацца пратэстантызм. У 1550-х – 1560-х гг. яго прымаюць прадстаўнікі многіх каталіцкіх і праваслаўных родаў – Радзівілы, Тышкевічы, Сапегі, Кішкі і інш. У іх маентках утвараліся кальвінісцкія, лютэранскія, антытрынітарскія зборы. Істотны ўплыў атрымалі пратэстанцкія накірункі і ў гарадскім асяродку. Неўзабаве імі адчыняюцца навучальныя установы. Высокі адукацыйны ўзровень назіраўся ў калівінісцкіх школах у Вільне, Віцебску, Гродне, Мінску, Навагрудку, Оршы, Полацку і Слуцку. Ігнараваць схільнасць арыстакратыі да пратэстантызму кароль быў не ў стане. Верацярпімасць абвяшчалася дзяржаўнай палітыкай ВКЛ і была замацавана ў Статутах 1566 і

1588 г. Яна з'яўлялася вынікам дамоўленнасці караля і магнатэрыі аб рэлігійных прывілеях і сведчыла аб няздольнасці каралеўскай улады ўжываць сілу супраць пэўных колаў шляхты ў мэтах канфесійнай барацьбы. Таму каталіцтву трэба было мірнымі сродкамі адваёўваць страчаныя пазіцыі.

Каталіцкая рэформа, кульмінацыяй якой стаў Трыдэнцкі сабор (1545–1563 гг.), дазволіла каталіцтву выйсці ў барацьбе з пратэстантызмам адноўленым, згуртаваным, значна ўзняўшым уласны аўтарытэт. Вынікі змен вельмі хутка адгукнуліся ў ВКЛ. Карыстаючыся падтрымкаю ўлады, дзякуючы намаганням іерархіі, манаскіх ордэнаў, у першую чаргу езуітаў, царква не толькі аднавіла, але і ўзмацніла пазіцыі. Была ўтворана добрая сістэма адукацыі. Праз прыклады самаадданага служэння, розных форм дэманстрацыі веры кола свядомых каталікоў у дзяржаве пашыралася. У 1569 г. у Вільне з'явіліся іезуіты, дзе імі быў адчынены калегіум для свецкай моладзі. У 1578 г. ён быў пераўтвораны ў акадэмію – першая вышэйшая навучальная ўстанова ў ВКЛ. Яе рэктарам стаў Пётр Скарга, знакаміты каталіцкі прапаведнік, палеміст. Езуіцкія калегіумы адчынілі ў Полацку, Смаленску, Нясвіжы, Віцебску. За навучанне з бедных грошы не бралі. Ужо ў 1586 г. у розных каталіцкіх школах ВКЛ было каля 700 дзяцей.

Праваслаўная царква на выклік Рэфармацыі і Контррэфармацыі адгукнулася спробамі іерархічных рэформ з мэтай мабілізацыі усіх колаў праваслаўнага грамадства і павышэння эфектыўнасці дзейнасці царкоўнага апарата. Фактычны прававал гэтых намаганняў на пачатку 1590-х гг. прывеў з аднаго боку да актуалізацыі ідэі уніі з Рымам, з другога – да пашырэння антыкаталіцкага праваслаўнага брацкага руху. У 1596 г. была заключана Брэсцкая унія паміж праваслаўнай царквой Рэчы Паспалітай і каталіцкім Рымам. Прадстаўнікі брацтваў не прызналі гэтага пагаднення. Пачалася зацятая палемічная і сеймавая барацьба за права аднаасобна прадстаўляць праваслаўную супольнасць дзяржавы. У сферы адукацыі ўтварыліся ўніяцкія і брацкія школы. Апошніх на тэрыторыі Беларусі і Украіны было каля 20. Супрацьстаянне ўнутры праваслаўнай абшчыны Рэчы Паспалітай стала вынікам саслоўна-канфесійнай кансалідацыі грамадства ВКЛ.

6. Замкавае будаўніцтва, цэрквы-крэпасці, мастацтва

На пачатку XIV ст. у ВКЛ пранікае гатычны стыль. Яго асновай стала спалучэнне стрэльчатой аркі і нервюры ў каркасную сістэму, што дазволіла пераадолець масіўнасць і прыземістасць раманскіх пабудоў. Характэрнай рысай готыкі стала “інкастэляцыя” храмаў (абарончы характар пабудовы). Гэты працэс пачаўся ў XV ст. Муры становяцца шырэйшымі, вокны месцяцца высока над зямлей, з'яўляюцца вежы з байніцамі, навокал храма ўзводзяць дадатковы пояс умацаванняў. На працягу XIV–XV стст. у сувязі з пастаяннай знешняй небяспекай у свецкай архітэктуры Беларусі з'явіліся манументальныя мураваныя замкі – крэпасці (Навагародскі, Стары Замак у Гродна і інш.).

Адным з першых моцных абарончых збудаванняў стаў Лідскі замак (20-я гг. XIV ст.). У яго канструкцыі і кампазіцыі адчуваўся ўплыў раманскага стылю і готыкі. Другім, раннім помнікам крэпасной архітэктуры лічыцца Крэўскі замак, пабудаваны ў мястэчку Крэва на Гродзеншчыне ў 1430-я гг. Замкі будаваліся з цэглы і каменю на ўзгорках у выглядзе квадрата, прамавугольніка ці трапецыі, з тоўстымі і высокімі сценамі, з байніцамі на выгібах, з дзвюма, чатырма альбо пяццю бакавымі вежамі.

У сувязі з узрастаннем у XIV–XV стст. пагрозы з боку Маскоўскага княства ствараюцца новыя і рамантуюцца старыя абарончыя пабудовы на ўсходзе Беларусі. Найбольшае распаўсюджванне атрымалі драўляныя замкі, дзе дасыпаліся валы, а вежы абляпляліся глінай (Полацк, Магілёў, Мсціслаўль, Рэчыца, Гомель і інш.). Каменнымі мурамі былі абнесены замкі ў Віцебску, а ў Оршы ў 1398–1407 гг. узвялі каменны 5-ці вежавы замак.

У праваслаўным культавым будаўніцтве готыка спалучалася з візантыйскай крыжова-купальнай сістэмай. На беларускіх землях з’явіліся цэрквы-крэпасці: Полацкі Сафійскі сабор (рэканструкцыя 1494–1505 гг.), Міхайлаўская царква ў Сынковічах (пачатак XVI ст.), Маламажэйкаўская ў в. Мураванка (1516–1542 гг.). У апошняй ўжо назіраецца рэнесансавая рыса – адносна слабая сістэма байніц.

У XVI ст. архітэктура развівалася пад уплывам Рэнесансу. Замест ранейшых замкаў-крэпасцей пачалі ўзводзіцца прыватнаўласніцкія палацы. Іх асаблівасцю з’яўляецца спалучэнне ў адным комплексе абарончых умацаванняў (земляных валаў, ірвоў і каменных сцен з вежамі) з жылым палацам, які звычайна будаваўся ў рэнесансавым стылі. Тыповым прыкладам такой архітэктуры з’яўляецца замак Ільінічаў, а пазней – Радзівілаў у Міры. Гэты комплекс меў 5 вежаў з вялікай колькасцю байніц, за якімі знаходзіўся вал. Унутры замкавага двара прыбудаваны да сцен замка трохпавярховы палац. Нясвіжскі палацапаркавы комплекс пабудаваны ў барочна-рэнесансавым стылі. Спачатку гэта быў драўляны палац, а з 1583 г. італьянскі дойдзі Д.М. Бернардоні пачаў узводзіць каменны замак. Ён меў прамавугольную форму, быў акружаны азерамі, каналамі, абарончымі валамі вышыней да 20–25 м.

Галоўнай рысай храмавага будаўніцтва эпохі Адраджэння было з’яўленне пратэстанцкіх аднанефавых храмаў з вежай-званіцай (Смаргонскі кальвінісцкі храм (1617 г.), храм у в. Жодзішкі (1612 г., Смаргонскі р-н), у в. Кухцічы (1560–1570 гг., Уздзенскі р-н). Некаторыя рысы Рэнесансу сустракаюцца і ў каталіцкіх касцёлах, для большасці якіх характэрны безбашанны тып храма (Троіцкі касцёл у в. Чарнаўцы (1583–1595 гг.), касцёл Св. Барбары ў Замосце (1620 г.).

Станаўленне беларускай іканапіснай школы належыць да XV–XVI стст. Біблейна-іканаграфічная аснова спалучаецца з рэальнасцю вобразаў, іх простанароднасцю, этнаграфічнымі элементамі. Самымі раннімі сярод знойдзеных на Беларусі мясцовых тыпаў абразоў з’яўляюцца – Маці Боская “Замілаванне” з Маларыты (XIV ст.), “Маці Боская Ерусалімская” з Пінскай

Варварынской царквы (XV ст.), а таксама з рысамі Адраджэння “Маці Боская Смаленская” з Дубінца (канец XV ст.), “Нараджэнне Багародзіцы” з Ляхаўцаў, “Пакланенне вешчуноў” з Дрысвят, “Параскева Пятніца” са Случчыны і інш. Іканаграфія арганічна ўваходзіла ў адзіны ідэйна-мастацкі комплекс з архітэктурай, дэкаратыўна-прыкладным мастацтвам.

У XV ст. узнікае і свецкі жывапіс. Модным становіцца маляванне партрэтаў князеў, магнатаў, шляхты, гістарычных дзеячаў, напрыклад, віцебскай княжны Пракседы, магната Хадкевіча, слупцага князя Алелькавіча, вялікага князя ВКЛ Альгерда, княгіні Ганны Радзівіл і інш. З канца XVI ст., акрамя партрэтнага, у жывапісе ўзнікаюць гістарычны, батальны і іншыя жанры.

У скульптуры разглядаемага часу, таксама як і ў архітэктуры, мела месца суіснаванне розных еўрапейскіх мастацкіх стыляў і мясцовых адметнасцей. Самы ранні помнік з рысамі раманскага стылю “Распяцце” (XIV ст.), што захаваўся на нашай зямлі, знойдзены ў в. Галубічы Віцебскай вобласці. У храмах XV – пачатку XVI стст. з’яўляюцца алтары са складанымі скульптурна-жывапіснымі комплексамі, у якіх ужо адчуваецца ўплыў гатычнага стылю (скульптуры Марыі Магдаліны і Яна Багаслова (XV ст.) з Мсцібава (Ваўкавыскі р-н). Традыцыі Адраджэння назіраюцца ў скульптурах “Кацярына Александрыйская”, “Лізавета Венгерская” (г.п. Шарашова Пружанскага р-на), “Марыя з дзіцем” (Нясвіж). Якасна новым этапам развіцця скульптуры можна лічыць з’яўленне надмагільных помнікаў. Іх выконвалі па італьянскім узорам з мармуру ці каменю і месцілі ў храмах побач з алтаром ці ў крыптах. Імкненне захаваць уласны вобраз, памяць аб продках, замацаваць прэстыж роду адпавядала гуманістычнаму светаўспрыманню (надмагільны помнік А. Гаштольда (Вільня, 1541 г.), Н.К. Радзівіла Сіроткі (пачатак XVII ст.), П. Сапегі і яго трох жонак (1599 г.)).

Стварэнне палацапаркавых комплексаў вымушала іх уладальнікаў клапаціцца аб інтэр’еры. Шырока выкарыстоўваліся ляпніна, паркетны ці плітчны пол, рэнесансавая мэбля з Еўропы. Печы пачалі ўпрыгожваць паліхромнай кафляй з выявамі гербаў, партрэтаў гаспадароў, расліннымі і міфалагічнымі матывамі. Актыўнаму засваенню рэнесансавага стылю спрыялі італьянскія майстры, якія працавалі ў ВКЛ.

Тэма 5. Культура Беларусі ў XVII–XVIII стст.

1. Асаблівасці развіцця беларускай культуры ў часы Рэчы Паспалітай.
3. Выяўленчае мастацтва. Іканапіс Беларусі.
4. Культавая і палацава-паркавая культура.
5. Тэатральная культура і музыка.
6. Адукацыя і навука.
7. Выдавецкая справа і літаратура.

1. Асаблівасці развіцця беларускай культуры ў часы Рэчы Паспалітай

1. У акрэслены перыяд культура беларускіх зямель развівалася ў рэчышчы заходнееўрапейскіх тэндэнцый. З канца XVI ст. у шляхецкім і мяшчанскім асяродку распаўсюджваецца агульнакультурны стыль барока. Ён выявіўся ў адпаведных формах светабачання, архітэктуры, мастацтва, адукацыі, побыту. Шляхта вылучае ідэю свайго паходжання ад старажытнага ваяўнічага племені сарматаў, якое нібыта заваявала тэрыторыю Рэчы Паспалітай і запрыгоніла мясцовае насельніцтва. Такія ўяўленні легітымізавалі пануючую ролю шляхецкага саслоўя. Унутрысаслоўная палітычная роўнасць праз залатыя шляхецкія вольнасці, вернасць традыцыі, культ старажытнасці і роду, ідэал рыцара – абаронцы сваёй радзімы – прастата і суровасць нораваў, што праяўлялася ў адданасці хрысціянскай веры, былі сутнасцю сарматызму. Мяшчанства не вылучыла аб'яднальнай саслоўнай ідэі, хаця такія спробы і прасочваюцца ў брацкім праваслаўным руху канца XVI – першай паловы XVII стст. праз абарону “рускай веры”.

2. Палітычная ўніфікацыя і сарматызм далі перавагу элементам польскай культуры над мясцовымі традыцыямі. Старабеларуская мова напрыканцы XVII ст. страчвае свой дзяржаўны статус, на ёй перастае размаўляць шляхта, друкавацца кнігі. Польская мода і побытавыя нормы становяцца пануючымі ў шляхецкім асяроддзі. Замацаванне каталіцызму як асноўнага веравызнання на землях ВКЛ таксама спрыяла польскасці, паколькі менавіта ў Кароне (Польскім каралеўстве) і знаходзіўся цэнтр каталіцкага жыцця Рэчы Паспалітай. Разам з тым нельга перабольшваць гэтыя працэсы, паколькі яны амаль не закраналі асноўную масу насельніцтва дзяржавы, а тое, што звычайна лічацца польскім яшчэ не мела нацыянальнай афарбоўкі, бо нацыі у акрэслены час не існавала.

3. З другой паловы XVIII ст. распаўсюджваюцца ідэі Асветы, звязаныя з рэфармаваннем дзяржаўнага ладу, удасканаленнем нораваў, шляхам папулярызавання навуковых ведаў, пэўнай адкрытасці адукацыі. З’яўляецца тэорыя натуральных правоў чалавека, грамадскага дагавора. У гэты час адбываюцца змены ў сістэме адукацыі Рэчы Паспалітай, ствараюцца прыватныя тэатры, балетныя і музычныя школы. Паступова выпявалі ўмовы і для з’яўлення нацыянальнай ідэі на беларускіх землях.

4. Развіццё культуры праходзіла ў вельмі неспрыяльных знешніх умовах. Бясконцыя войны, міжусобныя канфлікты падрывалі эканамічны і дэмаграфічны патэнцыял грамадства. Толькі вайна 1654–1667 гг. скараціла насельніцтва Беларусі на 52%. У гады шматлікіх войнаў руйнаваліся беларускія гарады і вескі, былі знішчаны многія набыткі культуры папярэдніх пакаленняў (Сафійскі сабор у Полацку, Навагрудскі і Нясвіжскі замкі). Падзелы Рэчы Паспалітай змянілі ўмовы развіцця грамадства і абумовілі новыя выклікі, што паўсталі перад беларускай культурай у XIX ст.

2. Выяўленчае мастацтва. Іканапіс Беларусі

На пачатку XVII ст. развіцце манументальнага мастацтва праходзіла ў рамках готыкі і маньерызму. З 1730-х гг. узмацніўся ўплыў барока. Назіраўся працэс авалодання новымі выяўленчымі сродкамі, узрос інтарэс да анатоміі чалавека, этнаграфічных дэталей, псіхалагічных рыс героя. У асноўным сюжэты былі са Старога і Новага заветаў. Нетыповым было ўвядзенне ў сістэму роспісаў гістарычных сцен (роспіс Куцеінскага манастыра каля Оршы, Багаяўленскага сабора ў Магілёве, дзе ў адной са сцен Ян Хрысціцель трымае ў руцэ партрэт магната з мадэллю царквы ў руках). У рамках сталага барока была распісана драўляная царква Маркава манастыра ў Віцебску (1691 г.). Стыль барока адчуваецца ў дынаміцы кампазіцый, ускладненнем пластыкі фігур, ва ўвазе да атачэння. Роспіс культовых пабудов XVIII ст. працягваў адчуваць на сябе ўплыў барока. Яго асноўнымі прыкметамі была адносна вольная трактовка евангельскіх сюжэтаў, уключэнне гістарычных сцен, якія ўтрымлівалі выявы вядомых асоб (роспіс касцела ў Мсціслаўлі, дзе прадстаўлены сюжэт на “Узяцце Мсціслаўля рускімі войскамі”, роспісы Нясвіжскага касцела Божага Цела (1751–1753 гг.)). У іконах відавочны ўплыў фальклорных уяўленняў. Элементы “прымітывізму” прасочваюцца ў царскіх варотах з в. Добраслаўка Пінскага р-на. У іконы пранімае шматсюжэтнасць і чалавечыя пачуцці (комплекс маларыцкіх ікон). З сярэдзіны XVII ст. выдзеліліся некалькі школ, якія лакалізаваліся на Магілёўшчыне, Берасцейскім Палессі, Гродзеншчыне, заходніх рэгіёнах Віцебшчыны.

З XVIII ст. назіраецца фалькларызацыя іканапісу (С.М. Сазаш “Святое сямейства”, “Нараджэнне Хрыстова”, в. Латыгава Віцебская вобласць, 1746 г.) У дэкаратыўным афармленні ікон пачынае сустракацца ляпны арнамент фона (Гомельская, Віцебская вобл.). Павялічылася колькасць работ з простымі рамамі. Іканастасы XVII–XVIII стст. адрозніваюцца цэласнасцю кампазіцыі, мастацкай завершанасцю, сінтэзуючы ў сабе розныя віды мастацтва: скульптуру, жывапіс, роспісы. Барока пераўтварыла іх у складаную архітэктурна-мастацкую кампазіцыю (Богаяўленскі сабор у г. Магілёве, касцел у в. Воўпа Ваўкавыскага раёна)

Другая палова XVII ст. вызначаецца развіццём драўлянай алтарнай скульптуры. Фарміруецца Віленская (беларуская) школа разьбы па дрэве (алтарныя кампазіцыі ў Пінскім францысканскім і Гродзенскім іезуіцкіх касцелах). Ёй характэрна адсутнасць дынамікі і напружання, стрыманасць і раўнавага (скульптурны ансамбль касцела аўгусцінцаў у в. Міхалішкі (1653 г.), алтарныя скульптуры францысканскага касцела Унебаўзяцця Найсвяцейшай Дзевы Марыі ў Пінску (1712–1730)). У XVIII ст. узмацняецца ўплыў народных традыцый, што звязана са з’яўленнем “нізавога барока” (алтарны ансамбль касцела Яна Хрысціцеля ў в. Камаі (1726), “Распяцце” з Ваўкавыскага раёна).

У XVII–XVIII стст. развіцце атрымаў сармацкі партрэт. У ім выдзяляюць тры віды: парадны, рыцарскі, пахаронны. З’явіліся партрэтныя

галерэі продкаў (галерэя К. Тызенгаўза ў Паставах, Тышкевічаў у Лагойску. У галерэе Радзівілаў у 1778 г. налічвалася 984 творы на дрэве і палатне).

У дэкаратыўна-прыкладным мастацтве прадметы набываюць аб'ём, раслінны арнамент, вітыя калонкі. Росквіту дасягая разьба па дрэве. Ва ўпрыгожваннях магнацкіх палацаў шырока выкарыстоўваліся прыемы чаканкі, рэльефная кафля. З канца XVII – пачатку XVIII стст. у сувязі з зараджэннем прамысловай вытворчасці на тэрыторыі Беларусі з'яўляюцца першыя мануфактуры: ткацкія, дывановыя, па вытворчасці шкла і інш.

4. Культавая і палацава-паркавая архітэктура

У XVII ст. стыль барока ўжо пануе на тэрыторыі Беларусі. Яго характэрнымі рысамі былі дэкаратыўная пышнасць і пампэзнасць форм, складанасць ліній і дынамізм, багацце яркіх колераў. Найбольш поўна барока праявілася ў архітэктуры. Першым помнікам гэтага стылю стаў касцёл Божага Цела ў Нясвіжы (1587–1593 гг., арх. Бернардоні). На працягу XVII–пачатка XVIII стст. эвалюцыя барока вызначыла два асноўныя накірункі: масавае будаўніцтва дзвюхвежавых базілік, знешні выгляд якіх захоўваў манументальна-суровы выгляд – “сармацкае барока” (касцёл Узнясення Дзевы Марыі ў в. Дзятлава (1624–1646 гг.), касцёл Міхаіла Архангела ў Міхалішках (1653–1662 гг.), Марыінскія касцёлы ў в. Вішневе (1637–1641 гг.) і Клецку (1683 г.); крыжова-купальныя саборы з дзвюхвежавым галоўным фасадам, якія лічыліся цэнтральнымі храмамі епархій (касцёл езуітаў у Гродна (1678–1705 гг.), уніяцкі Успенскі сабор у Жыровіцах (1613–1667 гг.), Мікалаеўская царква ў Магілёве (1669–1672 гг.)).

Склалася ў ВКЛ самабытная школа – “Віленскае барока” (стваральнік – Ян Глаўбіц: касцёл Уздзіжання Крыжа, г. Ліда (1747–1770 гг.), касцёлы Святых Марыі і Яна Хрысціцеля ў п. Сталовічы (1743–1746 гг.)). Адметнымі рысамі Віленскага барока сталі: вытанчанасць і вертыкалізм прапорцый, скульптурная пластычнасць фасадаў і інтэр'ераў, стройнасць сілуэта, створанага шматяруснымі ажурнымі вежамі, фігурнымі фронтамі і хвалістымі фасадамі (Яўленская царква ў в. Баруны (1747–1770 гг.), Петрапаўлаская царква ў Беразвеччы (1756–1763 гг.), царква Уваскрэсення ў Віцебску (1772 г.), Пакроўская ў Талачыне (1793 г.))

У перыяд сталага і позняга барока адбываецца яго сваеасаблівая “дэмакратызацыя”. Гэты стыль пачынае пранікаць і ў свецкае будаўніцтва. У Мінску, Віцебску, Магілёве і іншых гарадах будуюцца ратушы, ствараюцца выдатныя палацавыя ансамблі, акружаныя паркамі. Знікаюць абарончыя атрыбуты ў магнацкіх палацаў, яны набываюць вытанчаны і імпазантны выгляд, асабліва фасады, якія ўпрыгожваюцца ляпнымі аздабленнямі, пілястрамі, калонамі, паліванай керамікай (палацы ў Нясвіжы, Ружанах, Шчорсах, Свяцку і інш.). У афармленні пабудовы вялікую ролю адыграла кафля. У яе дэкоры і тэхналогіі яскрава праяўляўся барока. Яна ператварылася з плоскай у аб'ёмную архітэктурную дэталю з мастацкімі

выявамі кветак, жывел, птушак, арнаменту, выкананых у рознакаляровых варыянтах. Беларуская кафля карысталася вялікім попытам і за мяжой.

5. Тэатральная культура і музыка

XVIII ст. у Беларусі адзначалася росквітам прыгоннага тэатра. Ствараўся ён пры магнацкіх сядзібах, артыстамі былі прыгонныя сяляне, атрымаўшыя спецыяльную адукацыю. Першы такі тэатр быў у кн. Радзівіла. Яго жонка Уршуля Францішка Радзівіл была не толькі стваральніцай тэатра, але і драматургам. Яе першая камедыя “Дасціпнае каханне” была пастаўлена ў Нясвіжы ў 1746 г. Пры кн. М. К. Радзівіле была заснавана прыдворная капэла. З 1746 г. у замку пачаў працаваць прыдворны тэатр, для якога ў горадзе было пабудавана спецыяльнае памяшканне – камедыенхаўз (праект К. Ждановіча). У 1751 г. – адчынілася музычная школа, у 1758 г. – балетная.

Прыгонныя тэатры дзейнічалі пры памесцях Агінскіх у Слоніме, Сапегаў – у Ружанах і Дзярэчыне, Тышкевічаў – у Свіслачы і Плешчаніцах і інш. Усяго да падзелаў Рэчы Паспалітай на тэрыторыі Беларусі функцыянавалі 26 оперна-балетных тэатраў і каля 30 сімфанічных аркестраў. Напрыклад, гродзенскі “сялянскі балет” і слонімскія танцоры ў колькасці 60 чалавек сталі базай для заснавання Варшаўскага прыдворнага балета. З 78 акцераў створанага ў Маскве пры двары Аляксея Міхайлавіча рускага тэатра, 70 чалавек былі беларусамі.

6. Адукацыя і навук

У XVII ст. на Беларусі працягвалася развіццё канфесійнай сістэмы адукацыі. Найбольшых поспехаў дасягнула каталіцкая царква праз дзейнасць ордэна іезуітаў. Былі заснаваны школы ў Оршы, Брэсце, Пінску, Навагрудку, Гродна, Віцебску, Мінску, Слуцку. У сярэдзіне XVIII ст. іезуіцкіх школ розных тыпаў налічвалася 17. Існавалі адукацыйныя ўстановы і пры іншых каталіцкіх аб’яднаннях. Кальвінісцкія школы былі адчынены ў Вільне, Віцебску, Гродне, Заслаўі, Мінску, Навагрудку, Оршы, Полацку і Слуцку. Істотную папулярнасць набыла акадэмія антытрынітарыяў у Іўі, створаная ў другой палове XVI ст. па ініцыятыве брэсцкага ваяводы Я. Кішкі.

У праваслаўным асяроддзі таксама ішла праца па стварэнні ўласнай сістэмы адукацыі. Яна была абцяжарана расколам на ўніятаў і антыўніятаў. У пачатку XVII ст. базыльянскім уніяцкім манаскім ордэнам курыраваліся школы ў Навагрудку, Вільні, Мінску, Пінску, Віцебску, Жыровіцах і іншых месцах. У іх праграмы былі накіраваны на праграмы езуіцкіх школ, але прадметы выкладаліся на старабеларускай мове. Існавалі школы і пры брацкіх антыўніяцкіх аб’яднаннях. Яны вядомы ў Мінску, Вільне, Магілёве, Брэсце.

Для гэтага перыяду характэрна дзейнасць такіх шматгранных даследчыкаў і творцаў, як С. Полацкі, К. Лышчынскі, К. Семяновіч і інш.

З сярэдзіны XVIII ст. на Беларусі сярод шляхты і мяшчан сталі распаўсюджвацца ідэі Асветы. Гэта асяроддзе фарміруе новы ідэал: чалавек разумны, скептык і рацыяналіст, крытык рэлігіі і прыхільнік навукі. Першая

спроба рэформы школы была зроблена ў 40-х гг. XVIII ст., калі школы манаскага ордэна пярэаў сталі пашырацца і дэмакратызавацца. У іх прымалі дзецей розных пластоў грамадства, у тым ліку сялян. Навучанне было бясплатным і разлічана на 6 гадоў. У школьную праграму ўводзіліся новыя прадметы: матэматыка, фізіка, гісторыя.

Агульная рэформа школы пачалася стварэннем ў Рэчы Паспалітай у 1773 г. Адукацыйнай камісіі. Актыўны ўдзел у яе дзейнасці прымалі вядомыя асветнікі Польшчы: Г. Калантай, Я. Снядэцкі і інш., а ў ВКЛ – Я. Храптовіч, І. Страйноўскі, К. Нарбут. У гэты час праходзіла дзейнасць “бацькі айчыннай фізікі” Ю. Міцкевіча, гісторыкаў А. Нарушэвіча, Ю. Нямцэвіча. Для падрыхтоўкі настаўнікаў у Вільні была створана настаўніцкая семінарыя. Дзейнасць Адукацыйнай камісіі прыдала школе свецкі характар. У навучальных планах шмат часу адводзілася для фізікі, матэматыкі, прыродазнаўчых навук. За 21 год існавання Адукацыйная камісія на тэрыторыі Беларусі стварыла 20 школ: у Гродна, Ваўкавыску, Барунах, Нясвіжы, Слуцку і іншых месцах. Пачатковае навучанне наладжвалася як агульнадаступнае. У 80-я гг. XVIII ст. на Беларусі функцыянавала 200 пачатковых школ, у якіх вучылася каля 2500 вучняў, у тым ліку 30% дзяцей сялян. У 1781 г. на базе Віленскай акадэміі была ўтворана Галоўная школа ВКЛ, рэктарам якой стаў вядомы вучоны М. Пачобут-Адзяніцкі. На працу былі запрошаны натураліст Г. Форстэр, Дж. Сарторыус, С. Бізіа.

Сярод навучальных устаноў гэтага часу асаблівай увагі заслугоўваюць Гродзенскія школы ўсіх рангаў, заснаваныя А. Тызенгаўзам (1738–1785 гг.) Ён упершыню ў Рэчы Паспалітай стварыў прафесійную школу ў якой рыхтаваліся медыкі, ветэрынары, акушэры, фінансавыя кантралеры, каморнікі, мастакі, чарцежнікі і інш. Заснавальнікам і кіраўніком Гродзенскай вышэйшай медыцынскай школы стаў выдатны еўрапейскі вучоны Ж. Жылібер. Ён стварыў пры школе аптэку, прыродазнаўчы кабінет, анатамічны “тэатр” і батанічны сад, выдаў два тамы фундаментальнай працы “Літоўская флора”, заснаваў багатую бібліятэку. Пры Гродзенскай медыцынскай акадэміі працавала добрая для таго часу бальніца. У 1781 г. яна была злучана, у выглядзе медычнага калегіума (факультэта), з віленскай акадэміяй.

7. Выдавецкая справа і літаратура

У XVIII ст. у м. Любча (Навагрудскі ўезд) існавала буйнейшая на Беларусі рэфармацыйная друкарня. Яна актыўна дзейнічала ў 1612–1620 гг. пад кіраўніцтвам П.Б. Кміты. Друкарня выпускала каля 100 выданняў на польскай і лацінскай мовах.

У 1630 г. пры Куцеінскім праваслаўным манастыры пачала сваю дзейнасць друкарня пад кіраўніцтвам С. Собаля (выхадзец з Магілёўшчыны, вядомы не толькі як друкар, але і як перакладчык). Надрукаваўшы “Буквар”, С. Собаль пачаў новую старонку ў выданні вучэбнай літаратуры для

пачатковага навучання. Пашырэнне асветніцкіх ідэй садзейнічала распаўсюджванню на Беларусі выдавецкай справы. Калі ў першай палове XVIII ст. існавала тры друкарні (Магілёў, Супрасль, Гродна), то ў другой палове – 11. Характэрна, што выпушчаная імі літаратура ў большасці сваёй была ўжо свецкага характару. У 1776 г. у Гродна (заснавальнік А. Тызенгаўз) стала выходзіць на польскай мове газета “Гродзенска”.

У беларускай літаратуры таксама панавала барока. Найбольш значным прадстаўніком “высокага” літаратурнага барока быў С. Полацкі (Пятроўскі-Сітняновіч) (1629–1680 гг.). Пасля пачатковай адукацыі ў Полацку ён скончыў Віленскую езуіцкую акадэмію. З 1664 г. С. Полацкі разгарнуў у Маскве актыўную педагагічную, выдавецкую і літаратурную дзейнасць. Ён быў выхавальнікам Пятра I у маленстве. Па яго ініцыятыве і статуту была заснавана першая ў Расіі вышэйшая навучальная ўстанова – славяна-грэка-лацінская акадэмія. С. Полацкі адкрыў у Маскве друкарню. Ём былі напісаны драмы і камедыі, пропаведзі і вершы.

Другім выдатным дзеячам з’яўляўся І. Капіевіч (1651–1714 гг.). Па палітычных матывах ён вымушаны быў эміграваць у Галандыю. Там у 1697 г. як перакладчык пазнаёміўся з Пятром I і быў запрошаны працаваць ў Расію. Капіевіч рэфармаваў царкоўна-славянскі алфавіт, спрасціў яго. Новы шрыфт сталі называць грамадзянскім або “капіеўкай”. Ён напісаў і пераклаў на рускую мову больш за 20 кніг, у тым ліку першую ў Расіі арыфметыку, падручнікі па іншаземных мовах, першы календар, першыя на рускай мове творы па навігацыі, байкі Эзопа і інш.

Да “нізкага” барока, якое прадстаўляла эстэтычныя запатрабаванні найбольш шырокіх пластоў насельніцтва адносілася інтымна-песенная лірыка, батлеечныя п’есы, сатырычная паэзія і проза. Для вытокаў палітычнай сатыры стаіць напісаны ў 1655 г. “Ліст да Абуховіча”. Абуховіч – смаленскі ваявода, які здаў горад маскоўскай арміі ў 1654 г. Аўтар рашуча асуджае амаральнасць і прадажнасць прадстаўнікоў пануючых колаў Рэчы Паспалітай. Да гэтага літаратурнага напрамку прымыкае другі твор – “Прамова Мялешкі”. На старабеларускай мове аўтар крытыкуе кіраўніцтва Рэчы Паспалітай, якое не клапаціцца аб інтарэсах Літвы. Сюды ж можна аднесці дзеннік Віцебскага ваяводы Я. Храпавіцкага, дыяруш С. Незабытоўскага, успаміны Я. Цадроўскага, М. Матушэвіча, С. Пілышынавай.

Тэма 6. Культура Беларусі ў XIX – пачатку XX стст.

1. Асаблівасці культурнага развіцця Беларусі ў складзе Расійскай імперыі. “Заходнерусізм”.

2. Развіццё навуковага беларусазнаўства: праблемы этнічнай самаідэнтыфікацыі.

3. Беларуская нацыянальная ідэя: этапы фарміравання.

4. Развіццё беларускай мовы і літаратуры.

5. *Сістэма адукацыі і навукі.*

6. *Стылевыя напрамкі ў архітэктуры і мастацкай культуры.*

1. Асаблівасці культурнага развіцця Беларусі ў складзе Расійскай імперыі. «Заходнерусізм»

XIX ст. – гэта стагоддзе фарміравання нацый – колькасна вялікіх сацыяльна-палітычных аб’яднанняў, утвораных на аснове секулярнага прынцыпу натуральных правоў чалавека і існуючых праз дэмакратычныя інстытуты самаарганізацыі. У Еўропе працэс нацыятварэння праходзіў абапіраючыся на дзяржаўнасць, лінгвістычную, канфесійную адметнасці, этнічнасць.

Пасля ўваходжання беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі нават тыя традыцыі дзяржаўнасці, што захоўваліся з часоў Рэчы Паспалітай былі страчаны, а сама дзяржава ў свядомасці нашчадкаў пачынае набываць польскую нацыянальную афарбоўку. З іншага боку моўная і рэлігійная традыцыя, што захавалася да XIX ст. у рэгіёне не спрыяла выкарыстанню гэтых прыкмет для вызначэння беларускай нацыі. Расійская мова і праваслаўная царква, польская мова і каталіцызм разглядаліся як “маркеры” адпаведна расійскай і польскай нацый. У такіх умовах нараджэнне беларускай нацыі праходзіла абапіраючыся на этнічнасць. На падставе даследаванняў этнічных адметнасцяў утваралася мова, царква набывала нацыянальную афарбоўку і нарэшце перакідваўся “мост” да дзяржаўных традыцый ВКЛ.

Гэты працэс быў вельмі складаны і праходзіў спачатку на фоне барацьбы паміж польскай і расійскай культурамі за беларускія землі, а затым маладой беларускай інтэлегенцыі з прадстаўнікамі першых дзвюх. У выніку мы бачым спачатку пашырэнне польскамоўнай, а затым рускамоўнай адукацыі, дзейнасць шэрагу беларусаў, якія ўзбагацілі сваёй творчасцю менавіта польскую і расійскую культуры. Войны і паўстанні супраць імперскай улады на землях былой Рэчы Паспалітай 1830–1831 гг. і 1863–1864 гг. прыводзілі да руйнавання спадчыны і ахвяр, як правіла, сярод найбольш адукаванай і сацыяльна актыўнай часткі насельніцтва, а рэпрэсіўныя захады стваралі на доўгія гады неспрыяльную для культурнай творчасці атмасферу. Адной з нашых самых цяжкіх страт за XIX ст., якая істотна запаволіла працэс нацыяфарміравання, ёсць закрыццё Віленскага універсітэта. Менавіта ва універсітэцкім асяроддзі фарміраваўся культурны патэнцыял народаў, вылучаліся нацыянальныя ідэі, там утвараліся палітычныя і культурныя нацыянальныя эліты, якія потым і пачыналі экспансію новых ідэй у іншыя колы грамадства.

Разам з тым трэба адзначыць, што на беларускіх землях у акрэслены час, была ўтворана разгалінаваная сістэма адукацыі, існавалі розныя грамадска-культурныя аб’яднанні, развіваліся, няхай і з пэўнымі цяжкасцямі, усе культурныя стылі, характэрныя для розных сфер жыцця. Адной з найбольш значных з’яў грамадскага жыцця беларускіх зямель XIX ст. стаў “заходнерусізм”. Ен, з большага, напоўніў зместам этнаграфічны этап

афармлення беларускай нацыянальнай ідэі, калі фіксаваліся этнічныя адрозненні, але палітычных высноў з гэтага не рабілася. Сутнасць “заходнерусізму” (М. Каяловіч, Г. Кіпрыяновіч, П. Бранцаў, С. Шалковіч, А. Мілавідаў) можна вызначыць ідэяй трыадзінства рускага народа, які складаецца з трох “плямен”: вялікарусаў, маларусаў і беларусаў.

2. Развіццё навуковага беларусазнаўства: праблемы этнічнай самаідэнтыфікацыі

У канцы XVIII – першай палове XIX стст. узнікла навуковае беларусазнаўства. Ужо ў 1773 г. Акадэмія навук даслала на ўсход Беларусі экспедыцыі на чале з І. Ісленьевым (астранамічная) і І. Ляпехіным (фізічная). Арганізацыі, ў межах якіх пачыналася вывучэнне беларускай гісторыі і культуры – Віленскі ўніверсітэт, Віленскі музей старажытнасцей, Віленская археалагічная камісія, Расійская акадэмія навук і інш.

У гэты час з’явілася беларуская археалогія, этнаграфія, фалькларыстыка. Пладатворна працавалі: З. Даленга-Хадакоўскі, Т. Нарбут, браты Тышкевічы, А. Кіркор, П. Шпілеўскі. І. Даніловіч здзейсніў выданне тэкстаў Статута ВКЛ 1529 г., Судзебніка Казіміра. М. Баброўскі – твораў Ф. Скарыны, Супрасльскі летапіс. Браты Тышкевічы лічацца заснавальнікамі беларускай археалогіі і музейзнаўства (стварылі музей старажытнасцей у Вільні). Значны ўклад у вывучэнне беларускага мінулага ўнеслі рускія вучоныя К. Калайдовіч, П. Кірзеўскі, Н. Кастамараў, польскія – Т. Чацкі, Ю. Нямцэвіч, І. Лялевель.

Вынікі даследаванняў знайшлі адлюстраванне ў шматлікіх публікацыях. Былі выдадзены “Беларускі архіў” (1824 г.), “Летапісец Літвы і Руская хроніка”, “Кнігі польскай метрыкі Вялікага Княства Літоўскага” (1843 г.), “Вандраванне па Палессю і беларускаму краю” (1853–1855 гг.) і іншыя творы.

У 1960-х гг. былі актывізаваны даследаванні беларускага фальклору і старажытнай культуры. У 1867 г. у Вільні адчыніўся аддзел Рускага геаграфічнага таварыства. Праводзіліся археалагічныя экспедыцыі, збіраліся старажытныя прадметы побыту і старадрукі. Беларускую народную паэзію запісвалі П. Бяссонаў, Н. Нікіфароўскі, П. Шэйн, Е. Раманаў. З другой паловы XIX ст. вывучэнне культуры, побыту і мовы беларусаў пашыраюцца. У 1870 г. выйшаў першы беларуска-рускі слоўнік І. Насовіча. Вызначылася плеяда этнографіў: Н. Нікіфароўскі “Нарысы жыцця ў Віцебскай Беларусі”, Е. Раманаў “Беларускі зборнік” і інш.

Многія этнографы і лінгвісты не бачылі істотных адметнасцей насельніцтва Беларусі ад суседзяў і на гэтай падставе адмаўлялі існаванне беларускага этнасу. Тым не менш іх даследаванні аб’ектыўна садзейнічалі вызначэнню мясцовага насельніцтва як асобнага народу. Істотна ўскладняла гэты працэс ананімнасць традыцыйнай народнай культуры, адсутнасць радавой свядомасці, гэта значыць уяўленняў аб агульнасці паходжання. Як правіла, жыхары называлі сябе “тутэйшымі”. Гэта звычайная рэч для непрывіліяваных катэгорый традыцыйнага грамадства ва ўмовах яго

мадэрнізацыі выклікала здзіўленне і давала шмат магчымасцей для інтэлектуальных спекуляцый. Тым не менш ужо на прыканцы XIX – пачатку XX стст. было навукова даведзена аб існаванні на землях Беларусі асобнага этнасу. Рашаючы ўклад у гэта зрабілі Я. Карскі трохтомным даследаваннем “Беларусы” і М. Доўнар-Запольскі, які стварыў этнаграфічную карту рассялення беларусаў. Трэба адзначыць, што ў гэты час вывучэннем края займаліся Віцебская і Смаленская ўліковыя архіўныя камісіі, Мінскі царкоўны гісторыка-археалагічны камітэт, Паўночна-Заходні аддзел Рускага геаграфічнага таварыства ў Вільні, польскае Таварыства сяброў навукі ў Вільні, Таварыства вывучэння беларускага краю ў Магілёве. Былі адчынены краязнаўчыя музеі ў Віцебску, Вільні, Магілёве, Гродна, Мінску.

3. Беларуская нацыянальная ідэя: этапы фарміравання

Сутнасць нацыянальнай ідэі складае ўяўленне аб існаванні на пэўнай тэрыторыі палітычна арганізаванага дэмакратычнага грамадства, якое ці валодае суверэнітэтам, ці імкнецца да авалодання ім у пэўнай форме (незалежнасці ці аўтаноміі). Фарміраванне нацыянальнай ідэі, у тым ліку і беларускай, складаны і супярэчлівы працэс. На першым – краевым этапе панавала даволі цьмянае ўяўленне аб гістарычнай і этнаграфічнай адметнасці беларускага краю ад уласна польскіх зямель. Сюды можна аднесці постаці М.К. Агінскага, прадстаўнікоў патаемных арганізацый “філаматаў” і “філарэтаў”, у тым ліку такіх, як А. Міцкевіч, Т. Зан. Як правіла на лакальным узроўні яны лічылі сябе ліцвінамі, а на агульна-грамадскім – палякамі. Польшча для іх – гэта сінонім Рэчы Паспалітай, якая ўключала і землі ВКЛ, і Кароны. Сваёй роднай мовай яны лічылі польскую.

Другі – этнаграфічны этап характарызуецца інтэнсіўнымі даследаваннямі беларускага этнасу, яго фальклору, традыцый, іншых праяўленняў народнай культуры. У гэты час было пераканаўча даведзена аб існаванні адметнага беларускага этнасу, да якога адносіла сябе і большасць даследчыкаў. Тым не менш разуменне этнічных адметнасцяў яшчэ не вяло да стварэння асобных палітычных лозунгаў. Як правіла, даследчыкі фармулявалі свае палітычныя погляды ў межах польска-расійскага супрацьстаяння. Пачынальнікамі гэтага накірунку можна лічыць уніяцкую прафесуру Віленскага ўніверсітэта так званага “Беларускага акадэмічнага кола” – М. Баброўскага, І. Даніловіча, Я. Ярашэвіча і П. Сасноўскага. Іх справу працягнулі прадстаўнікі праваслаўнага накірунку – “заходнерусізму” і каталіцкага – “краевасці”. Імкненне да сур’езнага вывучэння рэгіёна палягала ў аснове дзейнасці Я. Баршчэўскага, В. Дуніна-Марцінкевіча, В. Сыракомлі, Я. Чачота, А. Кіркора, П. Шэйна, П. Шпілеўскага, Е. Раманава, Н. Нікіфароўскага і інш.

Трэці – палітычны этап выяўляецца праз фармулёўку ўжо ўласна нацыянальнай ідэі. Пераход да яго быў звязаны з постацямі К. Каліноўскага, “гоманаўцаў” і Ф. Багушэвіча. К. Каліноўскі паспрабаваў звярнуцца да беларускага народа з ідэяй сацыяльнага вызвалення, г.зн. з пэўнай палітычнай

ідэяй. Пасыл падхапілі беларускія народнікі. Заснавальнікі журнала “Гоман” (1884 г.) Х. Ратнер, А. Марчанка, першымі абгрунтавалі права беларусаў на дзяржаўнасць у выглядзе аўтаноміі ў складзе дэмакратычнай Расіі. Яны сцвярджалі, што беларусы – самастойны славянскі народ, а не галіна, ці частка якой іншай агульнасці. Разам з тым у іх поглядах яшчэ не было ўяўленняў аб нацыі – сацыяльна-палітычнага аб’яднання прадстаўнікоў усіх этнічных груп, што пражываюць на пэўнай тэрыторыі і вольна вызначаюць грамадскі лад. На шляху канчатковага вызначэння беларускай нацыянальнай ідэі вылучаецца творчасць Ф. Багушэвіча. Яго заява пра беларускую мову, што яна “есць ткая ж людская і панская, як і французская, альбо нямецкая, альбо і іншая якая” стала асноваю для вызначэння беларускай нацыянальнай ідэі. Гэта дазволіла ўзняцца на надэтнічны, ці палітычны ўзровень і прадставіць мову як праяву не толькі этнічнай, але і палітычнай супольнасці.

На пераломе XIX–XX стст. у г. Мінску па ініцыятыве братоў Івана і Антона Луцкевічаў утварыўся асветніцкі гурток з мэтай вывучэння Беларусі і распрацоўкі беларускага нацыянальнага пытання. У 1902 г. у Санкт-Пецярбурзе Б. Эпімах-Шыпіла стварае “Гурток беларускай народнай асветы і культуры”, а ў 1906 г. пачынаюць выдавацца газеты “Наша доля” і “Наша ніва”. Дзейнасць гэтых аб’яднанняў грунтавалася ўжо на ўяўленні, што беларусы, складаючы аснову нацыі, прапануюць усім колам грамадства ўключыцца ў працэс палітычнага самавызначэння.

4. Развіццё беларускай мовы і літаратуры.

Культурнае жыццё Беларусі перыяду Расійскай імперыі найбольш яскрава выяўлялася ў развіцці літаратуры, якая ў гэты час фарміравалася пад уплывам Вялікай французскай рэвалюцыі і вызваленчага руху на землях былой Рэчы Паспалітай. Яна ўвабрала прагрэсіўныя элементы сусветнай культуры, была шматмоўнай. Друкаваліся кнігі на польскай, лацінскай, нямецкай і іншых мовах. З’яўляліся і літаратурныя творы на беларускай мове.

Для беларускай літаратуры характэрны такія стылі як рамантызм, сентыменталізм, рэалізм. У першай палове XIX ст. узнікаюць ананімныя творы “Гутарка Данілы са Сцяпанам”, “Сход”, “Вясна гола перапала”, “Энеіда навыварат”, “Тарас на Парнасе” і інш. У іх адлюстраваны рысы сацыяльных адносін таго часу, думкі і настроі беларускіх сялян.

Значную ролю ў станаўленні беларускай літаратуры і мовы адыгралі пісьменнікі, збіральнікі народнага фальклору Я. Баршчэўскі, Я. Чачот, А. Рыпінскі, У. Сыракомля, В. Каратынскі і інш. У 1820–30-я гг. развіваецца паэтычны талент П. Багрыма. У творах гэтых аўтараў гучала народная гаворка, мова мясцовасцей, адкуль паходзілі пісьменнікі. Выдатным польска-беларускім літаратарам з’яўляўся А. Міцкевіч. Яго творы, напісаныя на польскай мове пад значным уплывам беларускіх дыялектаў, лічацца спадчынай не толькі польскага народа, але і беларускага. У сваіх творах “Мешка, князь Навагрудка”, “Бульба”, “Дзяды”, “Пан Тадэвуш”, “Гражына” А. Міцкевіч выкарыстаў тэмы і вобразы беларускай гісторыі і фальклору.

У 1840-я гг. росквіту дасягнула творчасць пісьменніка, драматурга, грамадскага дзеяча В. Дуніна–Марцінкевіча. У 1846 г. убачыла свет яго музычная п’еса “Сялянка”, дзе ўпершыню са сцэны загучала жывая беларуская гаворка. У 1850-я гг. ён стварае вершаваныя апавяданні “Вечарніцы”, “Тапон”, “Халімон на каранацыі” і інш., займаецца перакладамі.

Вехай у развіцці беларускай літаратуры стала творчасць Ф. Багушэвіча. Да сваіх зборнікаў “Дудка беларуская”, “Смык беларускі” Ф. Багушэвіч складаў прадмовы, праз якія імкнуўся давесці патэнцыял мовы, абудзіць свядомасць беларускага народа. Новыя тэмы, матывы і вобразы канца XIX – пачатку XX стст. прынеслі ў беларускую літаратуру Я. Лучына, А. Гурыновіч, Цетка (А. Пашкевіч), Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч і інш. Аўтары, што гуртаваліся вакол газеты “Наша ніва”, фактычна стварылі беларускую літаратурную мову. Кнігі “Скрыпка беларуская”, “Хрэст на свабоду” Цеткі сталі першымі арыгінальнымі зборнікамі беларускай паэзіі XX ст. Яна з’явілася адной з пачынальніц айчыннага апавядальнага жанру. На якасна новы ўзровень узнялі беларускую літаратуру і мову Я. Купала, Я. Колас. Адзіны паэтычны зборнік “Вянок” належыць М. Багдановічу, які дазволіў паэту заняць пачэснае месца сярод класікаў беларускай літаратуры. У пачатку XX ст. раскрыліся творчыя здольнасці М. Гарэцкага, З. Бядулі, Ц. Гартнага, К. Каганца і інш. Беларуская літаратура пачала знаходзіць прызнанне ў суседніх, перш за ўсё славянскіх народаў, паступова ўключацца ў сусветны гісторыка-літаратурны працэс.

5. Сістэма адукацыі і навукі

Пасля далучэння беларускіх зямель да Расійскай імперыі былі працягнуты рэформы ў галіне адукацыі. Вялікую ролю адыгрываў Віленскі ўніверсітэт, створаны ў 1803 г. на базе Галоўнай школы ВКЛ. У ім, напрыклад, у 1803 г. працавала 34 прафесары і 12 ад’юнктаў (памочнікаў), вучылася 324 студэнты. Пад яго кіраўніцтвам з 1804 г. у кожным губернскім горадзе дзейнічалі гімназіі, а ў цэнтрах уездаў – вучылішчы. На Беларусі было 6 гімназій і 17 павятовых вучылішчаў, 130 пачатковых, 33 сярэднія і няпоўныя сярэднія школы, больш за 40 школ каталіцкіх ордэнаў, у тым ліку Полацкая (1812–1820 гг.) езуіцкая акадэмія, яўрэйскія школы. У 1828 г. быў выдадзены новы Статут вучэбных устаноў, па якім змянялася школьная сістэма, створаная ў 1804 г. Замест адзінай уводзіліся дзве: першая сістэма ўключала элементарную адукацыю для ніжэйшых саслоўяў (прыхадскія вучылішчы з 1–2 гадамі адукацыі і трохгадовыя павятовыя вучылішчы), другая – сістэму сярэдняй і вышэйшай адукацыі, пераважна для дваран (хатняе навучанне, сямігадовая гімназія, універсітэт). У 1829 г. замест Віленскай ствараецца Беларуская вучэбная акруга з цэнтрам у Віцебску. У 1832 г. быў зачынены Віленскі ўніверсітэт, як расаднік антырускіх ідэй і вальнадумства. Спачатку ў навучальных установах Віцебскай і Магілёўскай губерняў, а потым Мінскай і Гродзенскай у абавязковым парадку ўводзілася навучанне на рускай мове. У першай палове XIX ст. на Беларусі ўзнікаюць

школы і прыватныя пансіены для дзяўчынак. Яны знаходзіліся на ступені пачатковых вучылішчаў. Усяго ў 1856 г. на Беларусі налічвалася 576 навучальных устаноў рознага тыпу: 12 сярэдніх і 45 няпоўных сярэдніх школ, 45 прыватных і дзяржаўных жаночых вучылішчаў, 21 духоўнае вучылішча і 453 пачатковыя школы. У іх навучалася 16500 чалавек, што складала 0,5% усяго насельніцтва.

Складвалася сістэма прафесійнай адукацыі. З канца 1830-х гг. пры гімназіях адкрылі агранамічныя курсы, курсы землемераў. У 1840 г. пачало дзейнічаць Горы-Горацкае землеаробчае вучылішча, пераўтворанае ў 1848 г. у інстытут. У сярэдзіне 1860-х гг. была праведзена трэцяя рэформа сістэмы адукацыі, якая скасавала саслоўныя прыныцы. Выпускнікі класічных гімназій маглі паступіць без экзаменаў ва ўніверсітэты, а рэальных – па конкурсу ў вышэйшыя тэхнічныя навучальныя ўстановы. У 1871 г. быў зацверджаны новы Статут гімназій, які прадугледжваў існаванне толькі класічных гімназій. Тэрмін навучання ў іх павялічваўся з 7 да 8 гадоў. Рэальныя гімназіі ператвараліся ў вучылішчы, дзе тэрмін навучання скарачаўся з 7 да 6 гадоў.

Пасля падаўлення паўстання 1863–1864 гг. былі зачынены Горы-Горацкі землеаробчы інстытут, Навагрудская гімназія, Свіслацкая і Маладзечанская прагімназіі, ліквідаваны польскія школы, прыватныя вучылішчы. Тым не менш пад уплывам эканамічнага развіцця колькасць школ павялічвалася. Калі ў 1881 г. на тэрыторыі Беларусі налічвалася 1196 пачатковых народных школ, то ў 1889 г. – 6813. Колькасць вучняў узрасла з 49,2 да 216,1 тысячы. Аднак, нягледзячы на пашырэнне сеткі навучальных устаноў, лік пісьменных па перапісу 1897 г. складаў толькі 25,7% дарослага насельніцтва.

У пачатку XX ст. адкрываліся настаўніцкія інстытуты (1910 г. у Віцебску, пазней у Магілёве і Мінску). Але гэта не былі вышэйшыя навучальныя ўстановы. Стваралася сістэма і сярэдняя медыцынскай, гандлева-прамысловай падрыхтоўкі. У 1911 г. сістэмай адукацыі на Беларусі было ахоплена толькі 18,4% дзяцей школьнага ўзросту, ВНУ увогуле не было. Царскія ўлады адхілялі хадаініцтвы аб іх адкрыцці.

Значнае месца ў беларускай культуры займала развіццё навукі, філасофіі і грамадска-палітычнай думкі. Выдатны ўклад у матэматыку і астраномію ўнес Я. Снядэцкі. Дзякуючы яму, у Вільні была адкрыта астранамічная абсерваторыя, яго падручнік па сферычнай трыганаметрыі лічыўся лепшым у Еўропе і быў выдадзены ў Лейпцыгу. Брат Я. Снядэцкага Андрэй, стаў аўтарам працы “Тэорыя арганічных рэчываў”, у якой стварыў стройную навуковую тэорыю на падставе эмпірычных дадзеных біялогіі. Знакамітымі вучонымі свету былі: батанік і біелаг С. Юндзіл, прафесар медыцыны А. Бекю, фізіелаг М. Гамаліцкі, хімікі К. Шміт, І. Цютчаў; аграбіелагі М. Аганоўскі, І. Чарнятаў. Філасофія развівалася Я. і А. Снядэцкімі, К. Нарбутам, Д. Доўгірдам, асветніцтва – Л. Бароўскім, Я. Славацкім, Т. Занам. Ідэі матэрыялістычнага светапогляду развівалі

Ф. Савіч, М. Лавіцкі, В. Давід, Э. Жылігоўскі, А. Саветаў і інш. На Беларусі з 1901 па 1917 г. выходзіла каля 20 прыродазнаўчых выданняў.

6. Стылевыя напрамкі ў архітэктуры і мастацкай культуры

У другой палове XVIII ст. у архітэктуры Беларусі адзначаецца развіццё новага стылю – класіцызму. Для яго характэрны строгае геаметрычнасць, сіметрычнасць, ураўнаважанасць аб’ёмаў і ўнутранай прасторы збудаванняў, выкарыстанне манументальных форм антычнага будаўніцтва (каланады і інш.). Класіцызм развіваўся паралельна позняму барока. Сярод помнікаў пераходнага стылю ад барока да класіцызму трэба адзначыць палацы ў Ружанах, Свяцку (Гродзенскі р-н), Шчорсах (Навагрудскі р-н), Дзярэчыне (Зельвенскі р-н), сабор Іосіфа ў Магілеве. Выдатнымі помнікамі чыстага класіцызму з’яўляецца палац-рэзідэнцыя графа М. Румянцава (з 1830-х гг. – фельдмаршала І. Паскевіча) у Гомелі, палацавы комплекс у Снове, Крычаўскі і Жыліцкі палацы, палац віцэ-губернатара Максімовіча ў Гродне, сабор Пятра і Паўла ў Гомелі, касцёл у Шчучыне і інш.

Пасля далучэння беларускіх зямель да Расіі значныя змены адбыліся і ў беларускім горадабудаўніцтве. Яно стваралася як цэласная рацыянальная спланаваная сістэма. Новыя планы гарадоў складаліся па прынцыпу класіцызму. У першай палове XIX ст. былі распрацаваны генеральныя планы забудовы больш 40 беларускіх гарадоў. Прадугледжвалася прамавугольная сістэма планіроўкі, кампазіцыйная вось, грамадскі цэнтр, сістэма галоўных магістраляў, напрамкі далейшага росту гарадоў. У выніку мянялася аблічча гарадоў, ствараліся гарадскія ансамблі і плошчы.

З сярэдзіны XIX ст. у архітэктуры Беларусі класічны стыль прыходзіць у заняпад. Яго паступова змяняе рамантызм, прадстаўнікі яго спалучалі розныя стылі (экліктызм), выступалі супраць сляпога пераймання антычных традыцый. Рамантычныя пейзажныя паркі ствараліся па прынцыпу свабоднай кампазіцыі і аздабляліся штучнымі гротамі, каскадамі, руінамі (Гомельскі, Лагойскі, Жыліцкі, Салавейкаўскі паркі). Архітэктары часта спалучалі ў будынках формы готыкі, рэнесансу, барока, стваралі экліктычныя кангламерацыі архітэктурных формаў, стыль якіх цяжка вызначыць. Банкі і навучальныя ўстановы афармляліся пад рэнесанс (мужчынская гімназія ў Гомелі), тэатры – пад барока (тэатр у Мінску), касцёлы – неаготыку (касцёл святой Барбары ў Віцебску), праваслаўныя цэрквы – у візантыйскім ці неарускім стылі).

У сярэдзіне XIX ст. у архітэктуры Беларусі з’яўляюцца новыя тыпы будынкаў – заводы, фабрыкі, гасцініцы, шматкватэрныя дамы. У будаўніцтве выкарыстоўваюцца бетон, жалеза, пракат, чыгун, а таксама шматпралетныя канструкцыі. У канцы XIX ст. у архітэктуру пранікае яшчэ адзін мастацкі стыль – мадэрн. Для яго характэрны пераплеценныя лініі, асіметрычныя кампазіцыі, багатыя ляпны дэкор. Мадэрн прынес новыя тыпы пабудовы – чыгуначныя вакзалы, масты, прамысловыя збудаванні (сялянскі банк у

Віцебску, даходны дом на вуліцы Кірава ў Мінску, будынкі на вуліцы Ленінскай у Магілеве, Студэнцкай – у Гродне, Білецкага – у Гомелі).

Развіваўся і такі від мастацтва, як скульптура. Яна ў канцы XVIII – пачатку XIX стст. вызначаецца складанымі і супярэчлівымі рысамі. З аднаго боку ў скульптуры, асабліва драўлянай, прасочваюцца водгукі позняга барока, а з другога – пануе класіцызм. Найбольш вядомымі скульптарамі былі К. Ельскі і яго сыны Ян і Казімір (родам з Пухавіч). К. Ельскі стварыў чатыры фігуры прарокаў для галоўнага алтара касцела св. Пятра і Паўла ў Вільні; 32 партрэты-бюсты перадавых дзеячаў культуры і вучоных (М. Пачобута, Я. Снядэцкага, Ф. Смуглевіча, Я. Рустэма, І. Храптовіча і інш.). Творчая праца многіх беларускіх скульптараў праходзіла па-за межамі радзімы. Да іх ліку належаць Г. Дмахоўскі, К. Барычэўскі. Напрыканцы XIX – пачатку XX стст. скульптура стала больш дэмакратычнай. У стылі галоўнае месца занялі мадэрн, імпрэсіянізм, сімвалізм. У стылі імпрэсіянізму працавалі такія скульптары, як Я. Багушэўскі, Я. Тышыньскі, А. Краснапольскі і інш. Яркім прадстаўніком сімвалізму ў беларускай скульптуры быў К. Змігродскі. У пачатку XX ст. ствараюцца помнікі манументальнай скульптуры. Напрыклад, каля в. Лясная ў 1903 г. быў пастаўлены манумент у гонар перамогі рускіх войскаў над шведамі ў 1708 г. У гонар воінаў, загінуўшых пад Віцебскам у 1812 г. у барацьбе супраць французаў, у 1912 г. у Віцебску быў узведзены абеліск.

У выяўленчым мастацтве з канца XVIII ст. дамінаваў класіцызм. На пачатку XIX ст. цэнтрам падрыхтоўкі беларускіх мастакоў быў Віленскі ўніверсітэт. Пры ім існавалі кафедры малюнка, жывапісу (з 1797 г.), скульптуры (з 1803 г.), графікі (з 1805 г.) Пасля закрыцця ўніверсітэта цэнтр падрыхтоўкі перамясціўся ў Санкт-Пецярбург. Толькі ў 1866 г. была створана Віленская школа малявання І. Трутнева, у канцы 1890-х гг. былі адчынены мастацкія школы В. Мааса ў Мінску і Ю. Пэна ў Віцебску.

Вызначальным жанрам жывапісу першай паловы XIX ст. быў партрэт. Найбольш вядомымі прадстаўнікамі гэтай плыні былі І. Аляшкевіч, Я. Рустэм, В. Ваньковіч і інш. Рамантычныя матывы выразна выявіліся ў гістарычным і пейзажным жывапісу. Выдатным прадстаўніком гэтага жанру быў мастак, этнограф і кампазітар Напалеон Орда.

Значнай постацю ў беларускім пейзажным жывапісу з’яўляецца мастак А. Гараўскі. Вядомы яго карціны “На Радзіме”, “Вечар у Мінскай губерні” і інш. Ён атрымаў званне акадэміка і быў вядомы не толькі ў Расіі. Як сябра мецэната П. Трацякова, А. Гараўскі дапамагаў яму ў збіранні славутай Трацякоўскай галерэі. Выдатным пейзажным жывапісцам былі В. Дмахоўскі, А. Вараўскі, М. Артыганьёў. Яркім прадстаўніком гістарычнага жанру ў беларускім жывапісе з’яўляліся Я. Дамель, К. Альхімовіч.

Прадстаўнікамі бытавога жанру былі К. Русецкі (“Жня”, “Вербная нядзеля”, “Спячая дзяўчынка”), Ціт Бычкоўскі (“Касец”, “Дзяўчынка з разбітым збаном” і інш.), Ю. Карчэўскі (“Руская хуткая пошта”, “Яўрэйская карчма”, “Яўрэйскае пахаванне” і інш.). Н. Сілівановіч (“Дзеці на двары”,

“У школу”, “Дзяўчынка”, “Пастух”). На рубяжы XIX–XX стст. у беларускім жывапісе з’яўляецца шэраг новых іменаў. Гэта В. Бялыніцкі-Біруля, А. Ромер, Б. Русецкі, Ю. Пэн (“Гадзіншчык”, “Стары кравец” і інш.). У арганізаванай ім прыватнай мастацкай школе набылі адукацыю такія мастакі, як М. Шагал, С. Юдовіч.

Тэма 7. Культура Савецкай Беларусі ў міжваенны перыяд (1920–1930-я гг.)

- 1. Палітыка “Беларусізацыі” і культурнае жыццё ў БССР у 1920-я гг.*
- 2. Развіццё нацыянальнай адукацыі, навукі і культуры (школа, ВНУ, Інбелкульт, Акадэмія навук): сістэма культурна-асветніцкіх устаноў.*
- 3. Станаўленне і развіццё прафесійнай культуры (літаратура, музыка, тэатр, кіно, жывапіс, архітэктура): уплыў сацрэалізму.*
- 4. Барацьба з рэлігіяй і праблемы веры.*
- 5. Беларуская інтэлігенцыя ва ўмовах таталітарнага рэжыму.*

1. Палітыка “Беларусізацыі” і культурнае жыццё ў БССР у 1920-я гг.

Культурнае жыццё Беларусі ў 1920-я гг. было надзвычай інтэнсіўным і разнастайным, яе рухавіком была палітыка беларусізацыі. Беларусізацыя – гэта палітыка нацыянальна-дзяржаўнага і нацыянальна-культурнага будаўніцтва на Беларусі ў 1920-я – пачатку 1930-х гг. У снежні 1920 г. з’езд Саветаў Беларусі абвясціў неабходнасць пераходу дзяржаўных і грамадскіх арганізацый на беларускую мову. Асноўныя накірункі беларусізацыі былі распрацаваны на X (1921 г.) і XII (1923 г.) з’ездах РКПБ (б). Канцэптуальны характар беларусізацыя набыла пасля таго, як 15 ліпеня 1924 г. была прынята пастанова ЦВК БССР “Аб практычных мерапрыемствах па правядзенню нацыянальнай палітыкі”. Гэтай пастановай прадугледжвалася: 1) развіццё беларусазнаўства, іншых галін культуры; 2) вылучэнне беларусаў на кіруючыя пасады (карэнізацыя); 3) перавод школ, ВНУ і справаводства на працягу трох гадоў на беларускую мову. З 1924 г. у якасці дзяржаўных прызнаваліся беларуская, ідыш, польская і руская мовы з дакладным падзелам сфер іх выкарыстання.

Выключная ўвага звярталася на навуковае даследаванне праблем беларускай мовы, яе гісторыі, нарматыўнасці, распрацоўцы тэрміналогіі. На працягу 1922–1930 гг. былі надрукаваны 24 выпускі “Беларускай навуковай тэрміналогіі”. Упарадкаванню беларускай мовы спрыялі граматыкі, выдадзеныя Б. Пачобкам, А. Смолічам, А. Луцкевічам, А. Станкевічам, Я. Лесікам. Найбольш дасканалая яе распрацоўка была зроблена Б. Тарашкевічам. З мэтай далейшага ўпарадкавання правапісу і граматычных рыс мовы ў 1926 г. у Мінску прайшла канферэнцыя, а ў 1933 г. прынята пастанова ўрада БССР “Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу”.

Своеасаблівым сімвалам беларусізацыі стаў перавод сістэмы навучання на беларускую мову. Ужо ў 1932 г. з агульнай колькасці агульнаадукацыйных школ – звыш 90% былі беларускамоўнымі. У гэтыя гады каля 60% сярэдніх спецыяльных і вышэйшых устаноў таксама перайшлі на беларускую мову. У галіне справаводства асноўныя ўнутрырэспубліканскія дакументы друкаваліся на чатырох дзяржаўных мовах, агульнасаюзнага значэння – толькі на беларускай і рускай. Беларуская мова замацоўвалася ў партыйных і камсамольскіх арганізацыях, у Чырвонай Арміі. У выніку гэтай вялікай працы ўжо ў 1927 г. каля 75% кіруючых работнікаў валодалі беларускай мовай. Адначасова важным накірункам беларусізацыі стала вылучэнне і выхаванне кіраўнічых кадраў з карэннага насельніцтва, павелічэнне колькасці служачых і рабочых беларусаў.

Аднак палітыка беларусізацыі сустракала і перашкоды. Да пэўных праяў палітыкі варожа адносілася значная частка кіраўнікоў рэспублікі, чыноўніцтва, вучоных. Не падтрымлівалі яе нават і некаторыя першыя сакратары ЦК КПБ В. Кнорын і К. Гай. У 1930-я гг. беларусізацыя была згорнута. Прычыны яе згортвання заключаліся: 1) ў істотных агульнакультурных і сацыяльных выніках, бо была ўтворана разгалінаваная сістэма адукацыі, беларуская мова прыстасавана да палітычнай і культурна-навуковай працы, доля этнічных беларусаў узрасла да прымальнага прадстаўніцтва ў розных сферах грамадства; 2) у тым, што на прыканцы 1920-х гг. СССР уступіў у фінальную стадыю пабудовы таталітарнага грамадства, што прывяло да немагчымасці адносна вольнай культурнай творчасці, у грамадскім жыцці была ўтворана атмасфера тэрору праз маштабныя рэпрэсіі супраць прадстаўнікоў нацыянальнай інтэлегнцыі.

2. Развіццё нацыянальнай адукацыі, навукі, сістэма культурна-асветніцкіх устаноў

Напрыканцы 1910-х гг. пачынаецца стварэнне нацыянальнай сістэмы адукацыі. У 1919–1920 гг. адчыняюцца педагагічныя інстытуты ў Віцебску, Мінску, Магілёве, Гомелі, Беларускі політэхнічны інстытут, Горы-Горацкі земляробчы інстытут (з 1925 г. – акадэмія). Завершыла сістэму вышэйшай адукацыі адкрыццё ў 1921 г. Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (БДУ) і ў 1922 г. Інстытута беларускай культуры – навукова-даследчыцкай установы па ўсебаковым вывучэнні Беларусі (з 1929 г. – Беларуская акадэмія навук). У 1923 г. утвараецца Беларуская даследчая станцыя па ахове сельскагаспадарчых культур, у 1924 г. Мінская лясная і садавіна-гароднінная даследчыя станцыя. У гэты перыяд працавалі шэраг вядомых вучоных: І. Замоцін, М. Доўнар-Запольскі, М. Нікольскі, У. Перцаў, Б. Эпімах-Шыпіла, У. Пічэта, С. Некрашэвіч, В. Ластоўскі, У. Ігнатоўскі, А. Ляўданскі, К. Палікарповіч, М. Гарэцкі, Г. Высоцкі, М. Прыляжаеў, Я. Афанасьеў і інш.

Адначасова са стварэннем сістэмы вышэйшай адукацыі і развіццём навуковых даследаванняў у рэспубліцы з 1922 г. пачалася рэформа прафесійнай, пачатковай і сярэдняй адукацыі. Для падрыхтоўкі

кваліфікаваных працоўных, інжынераў ствараліся школы фабрычна-заводскага навучання, прафсаюзнныя, саўгасныя, трактарныя школы, прафесійныя курсы. Было адчынена 25 тэхнікумаў, 20 прафтэхнікумаў і 20 іншых спецыяльных вучэбных устаноў. Рыхтавалі для паступлення ў ВНУ рабочыя факультэты. На 1925 г. такіх было чатыры. У мэтах паляпшэння класавага складу студэнтаў прымаліся і надзвычайныя меры: перарэгістрацыі, праверкі залічаных, чысткі. Напрыклад, у час чысткі, якая праводзілася ў 1924 г. у БДУ, з 1949 студэнтаў універсітэта было выключана 790, у Віцебскім педінстытуце з 328 правяраных – выключана 110 і г.д. Выключалі за непралетарскае паходжанне, па палітычных матывах.

У 1926 г. ствараецца сістэма абавязковага пачатковага, а ў 1932 г. – сямігадовага навучання. З 1934 г. у краіне праводзілася ўніфікацыя сістэмы адукацыі. Стваралася пачатковая (I–IV класы), няпоўная сярэдняя (I–VII класы) і сярэдняя (I–X класы) школа. Уводзілася пяцібальная сістэма ацэнкі паспяховасці. Да 1936 г. у Беларусі ўжо працавала 31 ВНУ, 104 сярэднія спецыяльныя і 7015 агульнаадукацыйных школ. Разам з гэтым у дзейнасці школ існавала шмат проблем. Многія школы мелі дрэнную паспяховасць, нізкую матэрыяльную базу, казалася недастатковая падрыхтоўка настаўнікаў, шмат вучняў заставаліся на другі год. Напрыклад, у 1935/36 навучальным годзе на другі год было пакінута 12% (110 тысяч) ад агульнай колькасці вучняў. У верасні 1939 г. Заходняя Беларусь была далучана да БССР. Тут пачалася праца па стварэнні савецкай сістэмы адукацыі. У снежні 1939 г. у заходніх абласцях працавала 5633 школы, у якіх вучыліся 746655 вучняў. Усяго ў 1940/41 навучальным годзе ў аб'яднанай рэспубліцы працавала 13043 школы.

У галіне культурна-асветніцкай працы галоўная задача з канца 1920 г. па 1934 г. ставілася па ліквідацыі непісьменнасці. Іх колькасць на пачатак 1920-х гг. складала 52,6%. З 1924 г. пачалі стварацца ячэйкі таварыства “Прэч непісьменнасць”, якіх да 1932 г. было ўтворана 10 тысяч (156 тысяч членаў). Акрамя таго праводзіліся канферэнцыі непісьменных і малапісьменных, конкурсы-агляды лікапунктаў і школ, месячнікі “За пісьменнасць”, культпаход камсамола (1928 г.), культасвета (1930–1931 г.). Усяго лікапункты і школы пісьменнасці з 1926 па 1932 г. скончыла 800 тысяч. У выніку колькасць пісьменных узрасла з 53,1% у 1926 г. – да 78,9% у 1939 г.

3. Станаўленне і развіццё прафесійнай культуры (літаратура, музыка, тэатр, кіно, жывапіс, архітэктура): уплыў сацрэалізму

У пачатку 1920-х гг. беларуская літаратура вызначаецца бурным развіццём. Значную ролю ў гэтым адыграла газета “Савецкая Беларусь”, якая пачала выходзіць з ліпеня 1920 г. Выданнем беларускай літаратуры актыўна займалася заснаванае ў 1922 г. выдавецтва “Адраджэнне”, часопісы “Маладняк” (1923–1932 гг.), “Узвышша” (1927–1933 гг.), згуртаванне “Полымя”. Усяго літаратурныя творы друкаваліся ў 25 газетах і 15 часопісах.

У 20–30-я гг. працавалі пісьменнікі і паэты як старэйшага пакалення, так і моладзь: Я. Колас, Я. Купала, Ц. Гартны, А. Гурло, К. Крапіва, К. Губарэвіч, А. Дудар, П. Глебка, П. Трус, М. Лужанін, М. Лынькоў, З. Бядуля і інш. Літаратары М. Чарот, У. Дубоўка, А. Дудар, У. Хадыка, М. Лужанін, А. Куляшоў і інш. аб’ядналіся ў арганізацыю “Маладняк”. Мэта іх арганізацыі – стварэнне новага рэвалюцыйнага мастацтва. У 1928 г. “Маладняк” быў пераўтвораны ў Беларускаю асацыяцыю пралетарскіх пісьменнікаў (ліквідавана ў 1932 г.). У пачатку 30-х гг. у літаратурным жыцці БССР адбыліся сур’ёзныя змены. У 1932 г. ліквідаваліся ўсе літаратурныя структуры і створана адна – Саюз савецкіх пісьменнікаў. Ён праводзіў лінію па гераізацыі рэвалюцыйных падзей і праслаўленне існуючага грамадскага ладу – сацыялістычны рэалізм. Яго ў якасці асноўнага зацвердзіў і Першы з’езд пісьменнікаў Беларусі 1934 г. Патрабаванне “праўдзівага, гісторыка-канкрэтнага адлюстравання рэчаіснасці” рабіла немагчымым далейшае развіццё авангардных мастацкіх прыёмаў і форм, ставіла творчы пошук у залежнасць ад меркавання партыйных чыноўнікаў. Да прыкладаў ідэалагізаванай літаратуры адносяцца творы А. Александровіча, С. Грахоўскага, Э. Самуйленка, М. Скрыгана і інш.

З першых гадоў савецкай улады адбываліся спробы стварэння айчынай кінаіндустрыі. У 1922 г. арганізавана ўпраўленне па справах кінематаграфіі – “Кінорэсбел”, замест яго ў маі 1924 г. адчынена Беларускае пралеткіно, а ў снежні Белдзяржкіно. З 1928 г. працавала кінастудыя “Савецкая Беларусь”. У 1925 г. на экраны БССР выйшлі два першыя “культурфільмы” – “Меліярацыя БССР” і “У здаровам целе – здаровы дух”. У 1926 г. паказаны і першы беларускі мастацкі фільм “Лясная быль” (рэжысер Ю. Тарыч), прысвечаны барацьбе партызан у 1920-я гг. Вядомымі режысерамі сталі У. Гардзін (“Кастусь Каліноўскі”), У. Корш-Саблін (“У агні народжаная” і інш.). На беларускай кінастудыі сваю творчую дзейнасць пачыналі кампазітары І. Дунаеўскі, А. Туранкоў, акцеры – Л. Кіт, М. Чаркасаў, М. Сіманаў. За перыяд з 1925 па 1930 гг. выйшла 32 хранікальныя і 38 навукова-папулярных беларускіх фільма.

Беларускія архітэктары ў 1920–30-я гг. ажыццяўлялі карэнную рэканструкцыю гарадоў і, пэўным чынам, весак рэспублікі, масавае жыллевае будаўніцтва. Сталі больш выкарыстоўвацца жалезабетонныя і металічныя канструкцыі. Пабудовы становяцца простымі, якія адпавядаюць нормам канструктывізму і функцыяналізму. У 1930-я гг. на змену канструктывізму прыходзіць “пралетарскі” неакласіцызм. Яму было ўласціва стварэнне парадных плошчаў і выкарыстанне мінімуму дэкаратыўных элементаў з уключэннем савецкай сімволікі. Так, па праекту І. Лангбарда ў 1930–34 гг. пабудаваны Дом урада, у 1934–35 гг. – Мінскі Дом афіцэраў, у 1935–37 гг. – тэатр оперы і балета, Магілёўскі Дом саветаў, галоўны корпус АН БССР і інш. З 1936 г. веўся пошук рацыянальных тыпаў жылых дамоў і кватэр. Архітэктары А. Воінаў, Н. Макляцова, В. Батоева распрацавалі тыпавыя праекты жылых дамоў на 8, 12, 24, 36 кватэр.

Беларуская савецкая скульптура развівалася пад уздзеяннем ленінскага плана манументальнай прапаганды і выконвала ролю сімвала новага жыцця. Яе тэматыка была істотна абмежавана партрэтамі ідэолагаў марксізму-ленінізму, дзеячаў БССР. Толькі помнікаў Леніну ў рэспубліцы да 1941 г. было ўсталявана больш за 100. Для многіх скульптур 1920-х гг. быў характэрны кубізм (Д. Якерсан, М. Цэханоўскі). Адметнай рысай скульптуры з’явілася цікавасць да свайго гістарычнага мінулага. Гэтаму былі прысвечаны работы скульптараў А. Бразера (партрэт Ф. Скарыны) і А. Грубэ (бюсты К. Каліноўскага, М. Багдановіча). Развіццю беларускай скульптуры спрыяла адкрыццё ў Віцебску скульптурнага аддзялення ў мастацкім тэхнікуме. Сярод яго выпускнікоў былі З. Азгур, А. Бембель, А. Глебаў, А. Арлоў, А. Жораў, Г. Ізмайлаў. У 1930-я гг. на змену вобразаў гераічных рэвалюцыйных гадоў прыходзіць мастацкае адлюстраванне чалавека новай фармацыі (сацрэалізм). Над вобразамі “сучасніка” працавалі А. Грубэ (скульптуры “Трактарыстка”, “Беларус”), А. Арлоў (скульптура “Пагранічнік і калгасніца”, барэльеф “Жыццё піянераў” у Палацы піянераў), А. Жораў, А. Глебаў.

Развіццё жывапісу праходзіла ў вострай барацьбе розных накірункаў і плыняў. У масавых відах мастацтва (афармленні афіш, свят, напісанні плакатаў) працавалі М. Шагал, К. Малевіч, В. Ермалаева, Л. Лісіцкі і іншыя прадстаўнікі так званых “левых” накірункаў кубізму, футурызму, канструктывізму, экспрэсіянізму і супрэматызму (разнавіднасці крайняга геаметрычнага абстракцыянізму). У барацьбе з гэтымі напрамкамі мацнела рэалістычная плынь. У яе развіцці вызначыліся М. Філіповіч, І. Ахрэмчык, Н. Гаўрыленка, І. Давідовіч, Я. Красоўскі і інш. Асноўнымі сюжэтамі былі падзеі рэвалюцыі, грамадзянскай вайны, пабудова новага грамадства. Побач з сюжэтна-тэматычным жанрам, актыўна развіваўся пейзаж, нацюрморт, партрэтны жывапіс (М. Філіповіч, У. Кудрэвіч, Ю. Пэн, М. Дучыц, Я. Кругер, М. Станюта, К. Касмачоў, Г. Ізэргіне, Соф’я Лі, В. Бялыніцкі-Біруля і інш.). З 1925 г. пачалі праводзіцца Усебеларускія мастацкія выставы. З 1931 г. іх тэматыка была цалкам прысвечана індустрыялізацыі і калектывізацыі.

У музычным жыцці на пачатку пераважала творчасць харавых калектываў, створаных на самадзейнай аснове. Вялікую ролю ў падрыхтоўцы прафесійных музычных кадраў адыгралі народныя кансерваторыі ў Віцебску, Гомелі, Бабруйску. Значнай з’явай стала адкрыццё Беларускага музычнага тэхнікума ў Мінску. У 1932 г. арганізоўваецца Беларуская дзяржаўная кансерваторыя, хор пры радыецэнтры, у 1933 г. Дзяржаўны тэатр оперы і балета БССР, у 1937 г. адкрыта Беларуская дзяржаўная філармонія. У 1938 г. ствараецца Ансамбль песні і танца Беларускай ваеннай акругі. Развіццю эстраднага мастацтва спрыяла стварэнне ў Беластоку Дзяржаўнага джаза БССР (мастацкі кіраўнік Эдзі Рознер), Беларускага ансамбля песні і танца пад кіраўніцтвам Р. Шырмы (з 1957 г. Дзяржаўная акадэмічная капэла БССР). У 1920-я гг. пачалася дзейнасць першых беларускіх савецкіх прафесійных кампазітараў (М. Чуркіна, М. Аладава, Я. Цікоцкага, Р. Пукста, А. Туранкова, М. Анца, М. Крошнера, В. Залатарова, М. Куліковіча-Шчаглова,

М. Равенскага і інш.), былі закладзены асновы сімфоніі, квартэта, фартэпіяна, квінтэта, кантаты, раманса, масавай харавай песні. У 1934 г. створаны Саюз кампазітараў БССР.

Адначасова з музычным развівалася тэатральнае мастацтва. З 1917 г. арганізаваліся новыя тэатры і шматлікія гурткі. У Мінску пачало дзейнічаць Першае таварыства беларускай драмы і камедыі (арганізатар Ф. Ждановіч). У 1920 г. адчыніў дзверы БДТ-1 (тэатр імя Я. Купалы), у 1926 г. – БДТ-2 (тэатр імя Я. Коласа), у 1932 г. – БДТ-3 (вандроўны тэатр пад кіраўніцтвам У. Галубка). У Мінску таксама працавалі Польшкі тэатр (1929–1935 гг.), Дзяржаўны яўрэйскі тэатр (1926–1949 гг.). У 1929 г. у Мінску створаны першы Беларускі тэатр рабочай моладзі (БелТРАМ). У сярэдзіне 1930-х гг. узніклі і дзейнічалі 8 вандроўных калгасна-саўгасных тэатраў. Да найбольш таленавітых прадстаўнікоў нацыянальнай сцэны можна аднесці: Г. Глебава, Г. Грыгоніса, К. Міронава, Л. Ржэцкую, У. Уладамірскага, А. Ільінскага, П. Маўчанаву, К. Саннікава, С. Станюту і інш.

4. Барацьба з рэлігіяй і праблемы веры

Важнейшай праявай культурнага жыцця дарэвалюцыйнай Беларусі была рэлігія. У новым сацыялістычным грамадстве, у адпаведнасці з атэістычнай скіраванасцю марксізму, ей не было месца. 23 студзеня 1918 г. СНК РСФСР прыняў дэкрэт “Аб аддзяленні царквы ад дзяржавы і школы ад царквы”. 11 студзеня 1922 г. адпаведны дэкрэт прыняў і СНК БССР. У рэспубліцы з аднаго боку праводзіліся планамерныя акцыі па звужэнні “жыццёвай прасторы” царквы, з іншага – усталёўваўся кантроль над дзейнасцю рэлігійных устаноў, якія працягвалі сваё існаванне. На эканамічны падрыў канфесій быў скіраваны дэкрэт 1922 г. “Аб парадку канфіскацыі царкоўных каштоўнасцей, якія знаходзяцца ў карыстанні груп веруючых”. З 1926 па 1947 гг. дзейнічаў Саюз бязбожнікаў Беларусі (з 1929 г. Саюз ваяўнічых бязбожнікаў БССР), які паставіў на сістэмным узроўні атэістычную прапаганду. У 1932 г. ён налічваў 217 тысяч, у тым ліку 102000 піянераў і акцябрят. З канца 1920-х гг. у сувязі з ідэяй “абвастрэння класавай барацьбы” ўзмацняецца антырэлігійны ціск. У 1929 г. была забаронена царкоўная дзейнасць па-за межамі храмаў, пачалася перарэгістрацыя абшчын і закрыццё храмаў. На фоне суцэльнай калектывізацыі ўзмацніліся рэпрэсіі супраць духавенства. У ліпені – верасні 1937 г. была сфабрыкавана справа “Беларкуская аўтакефальная царква”, па якой арыштавалі больш за 200 чалавек, у тым ліку 2 архіепіскапаў, 30 святароў. Каля 2000 духоўных асоб толькі праваслаўнай канфесіі загінулі ў сталінскіх лагерах ці былі растрэляны ў гэты перыяд. Да канца 1937 г. дзейнасць храмаў усіх канфесій была спыненая. Будынкі храмаў руйнаваліся. Так, у 1936 г. былі разбураны Свята-Васкрасенская царква і Успенскі сабор у Віцебску.

5. Беларуская інтэлігенцыя ва ўмовах таталітарнага рэжыму

На Беларусі рэпрэсіі пачаліся ўжо ў першыя гады савецкай улады і закранулі ўсе слаі грамадства. Ужо ў 1920 г. было арыштавана 860 членаў Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў. Арышты і пакаранні ўзмацніліся ў канцы 1920-х – пачатку 1930-х гг., калі пачалася барацьба з так званым нацыянал-дэмакратызмам. Прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі абвінавачвалі ў тым, што яны ставілі нацыянальныя інтарэсы вышэй за класавыя. Кульмінацыяй распраў над інтэлігенцыяй у 1930–31 гг. стала сфабрыкаваная справа аб контррэвалюцыйнай арганізацыі “Саюз вызвалення Беларусі”. Па ёй было арыштавана 108 чалавек. Сярод арыштаваных былі нарком асветы А. Баліцкі, З. Жылуновіч, прэзідэнт АН БССР У. Ігнатоўскі. Абвінавачванне ў прыналежнасці да кіраўніцтва арганізацыі было прад’яўлена Я. Купалу, Я. Коласу. Я. Купала нават зрабіў спробу самагубства.

У 1933 г. пачалася новая хваля рэпрэсій, былі раскрыты нібыта 59 паўстанцкіх, 19 дыверсійных груп, 20 шпіенскіх ячэек, 4 тэарыстычныя арганізацыі. Найбольш вялікія страты беларуская культура панесла ў 1937–1938 гг. У гэты час рэпрэсіраваны А. Дудар, М. Зарэцкі, П. Галавач, В. Вольны, В. Каваль, Т. Кляшторны, Ю. Лявонны, В. Маракоў і шмат іншых. Цяжкія страты панесла тэатральнае мастацтва (Ф. Ждановіч, М. Рафальскі, У. Галубок і інш.), навука. У 1930 г. былі арыштаваны 33 навуковыя супрацоўнікі, 1935 – 16, 1936 – 15, 1937 – 45, 1938 – 27. Сярод арыштаваных былі прэзідэнт АН Беларусі І. Сурта, віцэ-прэзідэнт Т. Домбаль, акадэмікі Я. Афанасьеў, Б. Тарашкевіч, В. Сербента. На працягу 1930–1938 гг. зняты з пастоў і арыштаваны 5 наркомаў асветы (А. Баліцкі, А. Пластун, А. Чарнушэвіч, А. Дзякаў, У. Півавараў). З ліку вядомых дзеячаў нацыянальнага руху 1917–1924 гг. рэпрэсіраваны ўсе, хто застаўся на тэрыторыі СССР. У 1930-я гг. арыштаваны 26 акадэмікаў, 6 членаў-карэспандэнтаў АН БССР. Гэтыя рэпрэсіі аб’яскровілі беларускую інтэлігенцыю, падарвалі яе патэнцыял, моцна тармазілі культурнае развіццё.

Тэма 8. Культура Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.)

1. *Умовы развіцця беларускай культуры ў міжваенны перыяд у Заходняй Беларусі.*

2. *Філасофія нацыянальнага Адраджэння.*

3. *Культурна-асветніцкая дзейнасць ТБШ, БІГіК і іншых беларускіх культурных арганізацый.*

4. *Літаратура, жываніс, музыка, архітэктура.*

1. Умовы развіцця беларускай культуры ў міжваенны перыяд у Заходняй Беларусі

Па ўмовах Рыжскай мірнай дамовы 1921 г. Заходняя Беларусь (113 тысяч км², 3,4 млн. насельніцтва) адышла да Польшчы. Яе ўрад абавязваўся надаць беларускаму і ўкраінскаму насельніцтву магчымасць свабоднага развіцця культуры, мовы і выканання рэлігійных абрадаў. Тым не менш развіццё беларускай культуры праходзіла ў вельмі неспрыяльных палітычных умовах з аднаго боку набіраючай моц, асабліва з 1925 г., паланізацыі, з другога – пашырэннем нацыянальнай і класавай барацьбы. Існаванне палітычнай эміграцыі і Савецкай Беларусі, дзе ў 1920-я гг. праводзілася палітыка беларусізацыі, а затым прайшлі хвалі моцных рэпрэсій, было фактарам, які істотна ўскладняў грамадскае і культурнае жыццё рэгіёна.

У 1921 г. быў утвораны пад эгідай ураду БНР Цэнтральны беларускі паўстанцкі камітэт. З вясны 1922 г. беларускія партызаны (каля 10 тысяч, у асноўным прыхільнікі эсэраў) перайшлі да актыўных баявых дзеянняў. Па афіцыйных звестках у 1922 г. былі зафіксаваны 878, а ў 1923 г. – 503 баявыя аперацыі партызанаў. Пасля шэрагу карных акцый партыя эсэраў была фактычна разгромлена, а ініцыятыва партызанскай барацьбы перайшла да Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі (КПЗБ). Баявыя аперацыі планаваліся ў Маскве і Мінску. З 1924 па 1925 г. іх было здзейснена 280. З канца 1925 г. і камуністычны партызанскі рух фактычна знікае. Барацьба пераходзіць у палітычную сферу. Пасля перамоў КПЗБ і левага крыла Беларускага пасольскага клуба была ўтворана Беларуская сялянска-работніцкая грамада (БСРГ). Паколькі партыя кантралявала дзейнасць шэрагу культурных арганізацый, то яны падвергліся ціску падчас палітыкі “санацыі” (аздараўлення), якая праводзілася ўрадам Ю. Пілсудскага. На тэрыторыі Заходняй Беларусі дзейнічалі польская спецыяльная (палітычная) паліцыя – “дыфензіва”, шматлікія суды і турмы.

Сацыяльна-эканамічныя і культурныя ўмовы былі таксама неспрыяльнымі. Беларускі нацыянальны рух, які арыентаваўся ў асноўным на беларускі этнас, быў вымушаны мець справу з сельскім насельніцтвам (85%), якое было мала адукаваным, празмерна кансерватыўным і неарганізаваным. Акрамя таго існавала практыка асадніцтва, калі былыя польскія вайскоўцы, атрымлівалі зямельныя надзелы па 15–45 га. Па няпоўных звестках, да 1930 г. у Заходняй Беларусі пасяліліся 4434 асаднікі. Асабліва цяжка адбіўся ў рэгіёне эканамічны крызіс 1929–1933 гг. Колькасць прадпрыемстваў скарацілася на 17%, а працоўных месц – на 42%, знізілася зароботная плата, павысіліся кошты на прадукты. Тысячы сялян з Заходняй Беларусі з’ехалі ў іншыя краіны. Толькі за 1925–1938 гг. эмігрыравала 78,1 тыс. чалавек. Больш за 70 тысяч сялян сталі парабкамі. Польскія ўлады выкарыстоўвалі ў мэтах паланізацыі канфесійную стракатасць рэгіёна, абапіраючыся на каталіцкую царкву. Адмаўленне з аднаго боку многімі беларускімі нацыянальнымі дзеячамі камуністычнай ідэалогіі, з другога – яе прэтэнзіі на пануючае месца ў грамадскай думцы, прыводзіла да разгуртаванасці нацыянальных сіл у

культурнай справе і залішнім канфліктам. Разам з тым нельга не адзначыць, што палякі ніколі не ставілі беларускую культурную дзейнасць па-за законам, а ўмовы яе існавання істотна адрозніваліся ў лепшы бок ад таго, што мы назіраем з канца 1920-х гг. у БССР.

2. Філасофія нацыянальнага Адраджэння

У адрозненне ад Савецкай Беларусі, дзе з-за ідэалагічнага ціску тэматыка навуковых дыскусій была істотна абмежавана, у цэнтры філасофскай думкі нацыянальных дзеячаў Заходняй Беларусі было асэнсаванне духоўнага і палітычнага вопыту нацыянальнага Адраджэння, прадпрымаліся спробы суаднесці яго з вядомымі філасофскімі і сацыяльна-палітычнымі канцэпцыямі. Да найбольш значных прадстаўнікоў сацыяльна-філасофскай думкі можна аднесці: У. Самойлу, І. Канчэўскага, А. Станкевіча, А. Луцкевіча, В. Ластоўскага. Каардынацыйным цэнтрам было Беларускае навуковае таварыства (БНТ), якое дзейнічала ў Вільні ў 1918–1939 гг.

У. Самойла (1878–1941 гг.) – публіцыст, літаратурны крытык, філосаф. У 1923–1927 гг. адзін з тых, хто вызначаў публіцыстычную і крытычную думку ў беларускіх газетах нацыянальна-вызваленчага накірунку: “Наша будучыня”, “Вольны сцяг”, “Новае жыццё”, “Змаганне”, “Голас беларуса”, “Сялянская праўда”. У філасофскіх эсэ, нарысах, напрыклад такіх, як “Гэтым пераможаш” ён сцвярджаў гістарычную заканамернасць нацыянальна-вызваленчага руху працоўных у Заходняй Беларусі і яго аб’ектыўную непераможнасць. У. Самойла лічыў, што беларускаму народу патрэбна жывая актыўнасць і творчы аптымізм, у якіх павінна захавацца яго асабістае і нацыянальнае “Я”. Арыштаваны ў кастрычніку 1939 г. у ліку іншых беларускіх дзеячаў.

І. Канчэўскі (1896–1923 гг., псеўданім Абдзіраловіч) – вынаходнік папулярнай канцэпцыі так званай “буфернай культуры” Беларусі, якая сфарміравалася ў выніку складанага геапалітычнага становішча краіны паміж Захадам і Усходам. У яго знакамітым эсэ “Адвечным шляхам” адзначаецца, што геаграфічная прастора пад сённяшняй назвай “Беларусь” фактычна з Х ст. і да цяперашняга часу з’яўляецца полем змагання дзвюх культурных кірункаў – еўрапейскага (арыйскага) і ўсходняга. Мяжа абодвух уплываў, якая падзяляе славянскі элемент на дзве групы, згодна аўтарскаму погляду, праходзіць праз Беларусь, Украіну і Балканы.

А. Станкевіч (1892–1949 гг.) з’яўляўся найбольш яркім прадстаўніком каталіцкага напрамку філасофскай думкі беларускага нацыянальнага Адраджэння. У сваіх творах “Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалення” (1939 г.), “Беларускі хрысціянскі рух” (1939 г.), “Хрысціянства і беларускі народ: Спроба сінтэзы” (1940 г.) ён сцвярджаў, што толькі рэлігія была той грамадскай вартасцю, якая зберагала беларускую нацыю і стварала беларускую культуру як адзнаку жыцця нацыі. Праваслаўе (XIV–XVI стст.), уніяцтва (XVII ст. – 1839 г.) і каталіцтва (пасля ліквідацыі ўніі) зберагалі да лепшых часоў беларускую нацыянальную ідэю. Яна, на

думку аўтара, павінна адмаўляць крайнасці Усходу і Захаду, асіміляваць пазітыўныя вынікі таго і другога, трымаючыся “сваей нацыянальнай восі”, у якасці якой выступае мова і этнакультурныя традыцыі беларусаў.

У цэнтры творчасці А. Луцкевіча (1884–1942 гг.) былі як злабадзённыя пытанні беларускага нацыянальнага руху ў міжваенны перыяд, так і тэарэтычныя пытанні. У працы “Палітычныя лезунгі беларускага руху” (1920 г.) прасочана эвалюцыя нацыянальнай палітычнай думкі і практыкі ў драматычным супрацьстаянні расійска-самадзяржаўнаму, ліберальнаму (Часоваму ўраду Керанскага), а таксама бальшавіцкаму цэнтралізму. У творах “Дэмакратыя, пралетарыят і нацыянальнае пытанне” (1923 г.), “Нацыянальнае пытанне і пралетарыят” (1924 г.) пададзены тэарэтычныя погляды аўтара па нацыянальным пытанні, у іх аўтар выказвае салідарнасць з думкай Ф. Энгельса пра незаменнае значэнне нацыянальных рухаў для міжнароднай лучнасці пралетарыяту, магчымай “толькі паміж незалежнымі нацыямі”. А. Луцкевіч лічыў, што мяжа паміж нацыянальнымі рухамі і лозунгам дыктатуры пралетарыяту (які ліча іх праявай капіталізму) палягае ў агульначалавечых ідэалах “Волі, Роўнасці і Брацтва, якія ад часу Вялікае Францускае рэвалюцыі, што іх абвясціла, зусім ня ўтрацілі сваей павагі”^{*}.

В. Ластоўскі (1883–1938 гг.) палітычны дзеяч, пісьменнік, гісторык, філолаг, літаратуразнавец і этнограф. Выставіў тэзіс аб тоеснасці крывіцкай (Полацкай) і беларускай дзяржаўнасці, адзін з найбольшых прапагандыстаў назвы “Крывія” для Беларусі і “крывіцкая” для беларускай мовы (“Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі”, 1926 г.). Ён аўтар адной з першых фундаментальных канструкцый нацыянальнай канцэпцыі быцця. “Крыўскае адраджэнне ад сваіх першых пачаткаў мае на мэце злучыць разбіты гістарычнымі падзеямі вялікі і слаўны крыўскі народ духоўна і фізічна. Як “беларусы” – мы толькі адбіцце агульнарускай індывідуальнасці, нейкі “промежуток и недоумок”, але як “крывічы” – мы асобны індывідуум, асобнае славянскае племя са сваёй багатай мінуўшчынай, сваёй асобнай мовай, тэрыторыямі і духоўнай творчасцю” маючы рацыю пісаў В. Ластоўскі.

3. Культурна-асветніцкая дзейнасць ТБШ, БГіК і іншых беларускіх культурных арганізацый

Нягледзячы на неспрыяльныя ўмовы, культурнае жыццё Заходняй Беларусі было разнастайным. З мэтай пашырэння беларускай школы і наогул беларускай асветы (да 1921 г. у Заходняй Беларусі налічвалася прыкладна 400 беларускіх школ, 2 настаўніцкія гімназіі, 5 гімназій) у 1921 г. было ўтворана Таварыства Беларускай Школы (ТБШ). Паводле статута 1926 г. вышэйшым органам ТБШ быў з’езд, паміж з’ездамі дзейнасць арганізацыі каардынавала Галоўная ўправа, якая мела Наглядную раду, акруговыя і павятовыя ўправы. Друкаваныя органы – “Бюлетэнь ТБШ”, часопіс “Летапіс ТБШ”, газета “Шлях”. Арганізацыя вяла працу па адкрыццю і падтрымцы

^{*} Цытаты ў тэксе падаюцца на мове арыгіналу.

беларускіх школ, бібліятэк, хат-чытален, арганізоўвала мастацкую самадзейнасць, выдавала падручнікі, песеннікі, стварала драматычныя гурты. Сярод актыўных удзельнікаў былі Б. Тарашкевіч, С. Рак-Міхайлоўскі, Р. Шырма, В. Таўлай, П. Пестрак, Н. Тарас і інш. Да сярэдзіны 1928 г. колькасць гурткоў дасягнула 430 (14–15 тысяч чалавек), у сярэдзіне 1930-х гг. – перавысіла 500 (больш за 15 тысяч, паводле інш. звестак – каля 30 тысяч чалавек), пераважная большасць іх функцыянавала ў сельскай мясцовасці. Дзейнічала 12 акруговых упраў. У 1937 г. дзейнасць ТБШ была забаронена.

Агульнакультурныя мэты ставіў у сваёй дзейнасці і Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры (БІГіК). Створаны ў Вільні і Варшаве дзесяцямі Беларускага Сялянскага Саюза (БСС) і Беларускай Хрысціянскай Дэмакратыі (БХД). Ужо ў першы месяц БІГіК заснаваў 22 бібліятэчныя кропкі. З восені 1927 г. пры БІГіК распачала працу тэатральная секцыя пад кіраўніцтвам Пятра Булгака. У 1929 г. была адчынена беларуская бібліятэка ў Вільні. У 1934–1935 гг. БІГіК налічваў больш за 80 гурткоў, якія аб’ядноўвалі каля 1200 чалавек. З 1935 г. па 1939 г. выдаваў літаратурна-навуковы часопіс – “Калоссе”. На працягу дзейнасці арганізацыі выдаваліся кнігі па сельскагаспадарчай і эканамічнай тэматыцы: “Пясчанае золата”, “Земляробская чытанка”, “Лекі на здзекі”, “І культура, і палітыка” і інш. У 1936 г. БІГіК выступіў супольна з ТБШ за адкрыццё беларускіх школ і ажыццяўленне іншых нацыянальных патрабаванняў. Аднак ужо на прыканцы года арганізацыя была закрыта польскімі ўладамі.

З 1936 г. па 1938 г. была цалкам ліквідавана сістэма беларускамоўнай адукацыі, працягвала дзейнасць толькі адна беларуская гімназія ў Вільні, зачынены амаль усе беларускія грамадскія арганізацыі: БІГіК, ТБШ, Саюз беларускіх настаўнікаў, Беларускі гаспадарчы саюз, Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні. Была істотна ўскладнена дзейнасць Беларускага навуковага таварыства і працаваўшага пры ім Беларускага музея ім. І. Луцкевіча. Нягледзячы на ціск уладаў, працягвалі выходзіць часопісы: “Беларускі летапіс”, “Хрысціянская думка”, “Студэнцкая думка”, “Шлях моладзі”.

4. Літаратура, жывапіс, музыка, архітэктура

У 1920-я гг. на хвалі ўздыму нацыянальна-дэмакратычнага руху ў Заходняй Беларусі развівалася беларуская літаратура. У перыядычных выданнях пачалі друкавацца творы М. Васілька, А. Салагуба, П. Пестрака, М. Машары, В. Таўлая, М. Засіма У. Жылкі, М. Гарэцкага, Н. Тараса і інш. У гэты ж час выявіўся паэтычны талент М. Танка. Добра вядомымі сталі яго паэмы “Журавінавы цвет”, “Нарач”, “Каліноўскі”.

Працавалі ў Заходняй Беларусі выдатныя публіцысты і навукоўцы – А. Луцкевіч, У. Самойла, А. Станкевіч, В. Гадлеўскі, Р. Астроўскі, А. Альшэўскі, Я. Міско, Б. Тарашкевіч, С. Рак-Міхайлоўскі, І. Дварчанін і інш. Значнай падзеяй у культурным жыцці стала выданне ў 1937 г. зборнікаў вершаў М. Васілька “З сялянскіх ніў”, М. Машары “З-пад стрэх саламяных”. Вехай у беларускай драматургіі была творчасць Ф. Аляхновіча, а яго апавесць

“У капцюрэх ГПУ” стала першым творам сусветнай літаратуры, які апісвае жыццё ў сталінскім лагеры непасрэдна з погляду арыштанта.

У Заходняй Беларусі пачыналі сваю творчасць Я. Брыль, П. Граніт, А. Дубровіч, С. Крывец і інш. Чалавек працы, яго жыццё, патрэбы, барацьба за свабоду, чалавечую і нацыянальную годнасць – знаходзіліся ў цэнтры ўвагі беларускіх паэтаў і пісьменнікаў. Разам з гэтым дзеячы беларускай культуры Заходняй Беларусі змаглі стварыць распрацоўкі ў выглядзе асобных навукова-тэарэтычных і публіцыстычных прац у галіне гісторыі, літаратуразнаўства, грамадскай думкі. У 1921 г. у Вільні выйшла “Хрэстаматыя беларускай літаратуры”, якую склаў М. Гарэцкі, у 1927 г. – “Хрэстаматыя новай беларускай літаратуры ад 1905 года” І. Дварчаніна. У 1926 г. С. Паўловіч апублікаваў брашуру “Аб арганізацыі беларускай працоўнай школы”.

Выяўленчае мастацтва Заходняй Беларусі звязана з іменамі Я. Драздовіча, П. Сергіевіча, М. Сяўрука. Я. Драздовіч першым у беларускім мастацтве пачаў пісаць на касмічную тэму. Ём створаны тры серыі карцін – “Жыццё на Марсе”, “Жыццё на Сатурне”, “Жыццё на Месяцы”. Добра вядомыя карціны П. Сергіевіча “Студэнтка Вольга Чэрнік”, “Беларуская настаўніца”, “Дзяўчынка ў сінім сарафане”; Міхася Сяўрука – “Ля студні”, “Жніво”. Творчасці мастакоў уласціва глыбокая народнасць, пранікненне ў характар адлюстраванай асобы. У гэты час працуюць Я. Горыда, М. Васілеўскі, Ф. Рушыц. Некаторы час у Вільні працаваў тэарэтык і практык авангарда У. Стрэмінскі.

Заходняя Беларусь узбагаціла нацыянальную культуру кампазітарамі К. Галкоўскім, Л. Рагоўскім, М. Забейда-Суміцкім. Пленную працу па стварэнню народных хароў і збору беларускіх народных песень праводзілі Р. Шырма, Г. Цітовіч. У рэпертуары хароў пераважалі такія песні, як “А хто там ідзе”, “Ой ты, Неман-рака”, “Чаму ж мне не пець”, “Лявон” і інш. Аўтар вядомай песні “Дзе чутны мовы нашай гукі”, кампазітар А. Стэповіч падрыхтаваў рукапіс спеўніка “За Бацькаўшчыну”. Беларускай нацыянальнай інтэлігенцыяй ствараліся гурткі мастацкай самадзейнасці, даваліся канцэрты. У рэпертуары пераважалі беларускія народныя песні, танцы. Драматычныя калектывы ставілі спектаклі “Прымакі” Я. Купалы, “Антось Лата” Я. Коласа, “Суд” У. Галубка.

Архітэктара Заходняй Беларусі як грамадзянская, так і культавая развівалася ў мадэрным напрамку, з характэрнымі для яго неастыліямі: неабарока, неакласіцызм, неаготыка, неарускі стыль. Асноўным матэрыялам было дрэва. Разам з тым іх развіццё ішло пад уплывам новага мясцовага стылю ў рэчышчы нацыянальнага рамантызму. Значны ўклад у яго афармленне ўнес Л. Вітан-Дубеўкаскі (касцёл Пятра і Паўла ў м. Дрысвяты на Браслаўшчыне), польскі архітэктар Ю. Клос (цэнтр Браслава, касцёл Маці Божай Анельскай у Мяжанах). Неабарока, абапіраючыся на дэкаратыўна-пластычныя формы ўласнай архітэктурнай спадчыны, выявілася найперш у грамадскім будаўніцтве (ваяводскія канторы, паштамты, вакзалы, напрыклад, у Слоніме і Смаргоні). Будынкі ваеннага ведамства ў Слоніме (архітэктары

В. Векер і З. Тарасін). Касцелы ў духу неабарока паўсталі ў Солах, Баранавічах, Налібоках, Дараве, Анжадаве і іншых мясцінах. У неакласічным стылі пабудаваны Баранавіцкі Свята-Пакроўскі сабор (архітэктар М. Абалонскі), царква ў Альберціне пад Слонімам. У грамадскіх будынках праявіўся канструктывізм з характэрным для яго функцыяналізмам, аскетычнасцю форм, эканамічнасцю будаўніцтва, гаметрычнасцю аб'ёмаў. У гэты час узраслі патрабаванні да якасці будаўніцтва, сталі ўкараняцца інжынерныя сістэмы: цэнтральнае ацяпленне, вадаправод і каналізацыя. Паколькі галоўным будаўнічым матэрыялам працягвала заставацца дрэва, то паўсталі драўляныя будынкі ў стылі канструктывізму. Даволі шмат іх захавалася ў Гродне: банкаўскія рэзідэнцыі на вуліцах Ажэшкі і Карбышава, дом афіцэраў. З уплывам канструктывізму рабіліся і культавыя будынкі (лютэранская кірха ў Брэсце). Па прэкту архітэктара Ю. Бараньскага быў пабудаваны манументальны касцёл у прадмесці Брэста Граеўка. Ён таксама праектаваў у Брэсце розныя значныя аб'екты: будынак чыгуначнага каледжа, гарадской бальніцы, будынак філармоніі, тэатра і інш.

Тэма 9. Культура Беларусі ў другой палове XX – пачатку XXI ст.

1. Умовы і асаблівасці развіцця нацыянальнай культуры ў другой палове 1940-х – 1980-х гг.

2. Асноўныя набыткі беларускай культуры (1945–1990 гг.).

3. Беларуская культура на сучасным этапе.

4. Культура беларускага замежжя: гісторыя фарміравання, культурная дзейнасць.

1. Умовы і асаблівасці развіцця нацыянальнай культуры ў другой палове 1940-х – 1980-х гг.

Да іх можна аднесці:

а) цяжкія наступствы Другой сусветнай вайны і акупацыі Беларусі. Вялікія матэрыяльныя і людскія страты. Былі разбураны 8825 школ з 12294 існаваўшых да вайны, усе нацыянальна-даследчыцкія цэнтры АН БССР, 219 бібліятэк, 5425 музеяў, тэатраў і клубаў, 2187 бальніц і амбулаторый, 2651 дзіцячых устаноў. Сярод ахвяр вайны было шмат прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі;

б) неспрыяльныя палітычныя ўмовы. Палітычны ціск у сферы сацыяльна-гуманітарных навук выявіўся ў манапольным існаванні марксіска-ленінскай метадалогіі. Гэта штучнае абмежаванне навуковай базы прыводзіла да істотных скажэнняў у развіцці многіх дысцыплін. Так, натуральным чынам не маглі развівацца гісторыя, палітычная навука, эканамічная тэорыя, філасофія. Метад сацыялістычнага рэалізму панаваў ва ўсіх сферах мастацтва,

а прынцып партыйнасці (патрабаванне да дзеячаў культуры прытрымлівацца ідэалогіі Камуністычнай партыі) забяспечваў належны ідэалагічны кантроль;

в) рэпрэсіі. Пасля вайны савецкай уладай былі рэпрэсіраваны тысячы грамадзян Беларусі, перш за ўсё тыя, хто супрацоўнічаў з нацыстам, знаходзіўся ў нямецкім палоне ці быў вывезены ў Германію. Для дэпартацыі НКУС БССР узяў на ўлік 17010 чалавек. Рэпрэсіям падвергліся і тыя, хто веў барацьбу з акупантамі. Так, у 1944 г. пасля вызвалення Беларусі было арыштавана 300 мінскіх падпольшчыкаў. Пасля смерці Сталіна рэпрэсіі ўжо не мелі такога маштабу, тым не менш, даследчык і творца, які сваёй дзейнасцю не ўпісваўся ў прадвызначаныя кіраўніцтвам эстэтычныя нормы і навуковыя падыходы, амаль цалкам выключаліся з навуковага, культурнага жыцця, не меў магчымасці данесці вынікі сваёй працы да грамадства, разлічваць на кар’ерны рост і паляпшэнне дабрабыту;

г) моўнае пытанне. З часоў станаўлення беларускай нацыянальнай ідэі мова адыгрывала ролю фундаментальнага фактару каштоўнаснага вымярэння беларускай нацыі. Аднак у 1960–70-я гг. пачаўся масавы перавод беларускіх школ на рускую мову навучання. Адначасова адбываўся працэс скарачэння выпуску друкаванай прадукцыі на беларускай мове. З 1950 па 1985 гг. доля беларускамоўных выданняў у агульнай кнігавыдавецкай прадукцыі зменшылася з 85 да 9,4%, з 17 тэатральных калектываў толькі 3 былі беларускамоўнымі. Быў узяты накірунак на стварэнне з БССР вітрыны нацыянальнай палітыкі СССР – этнанацыянальнай па форме, інтэрнацыянальнай па змесце.

Таксама трэба адзначыць сфарміраваную істотную матэрыяльную базу і навукова-культурныя цэнтры, што разам з мужнай і, часам, самаахвярнай пазіцыяй многіх прадстаўнікоў культуры, якія нягледзячы на складаныя палітычныя ўмовы для творчасці, працягвалі сваю дзейнасць на карысць беларускай нацыі і чалавецтва, прывялі да сапраўднага нацыянальна-культурнага Адраджэння, якое паступова, але ўпэўнена пачало набіраць размах пасля 1986 г.

2. Асноўныя набыткі беларускай культуры (1945–1990 гг.)

Ужо ў 1944 г. распачалося будаўніцтва і рамонт школ, выраб школьнага абсталявання, друкаванне падручнікаў. У канцы 1950 г. у БССР у асноўным была адноўлена даваенная сетка агульнаадукацыйных школ. Колькасць асоб, атрымаўшых сярэднюю (агульную і спецыяльную) адукацыю, узрасла з 70 тысяч чалавек у 1946–1950 гг. да 779 тысяч у 1971–1975 гг. Разам з тым беларускамоўных школ стала менш. Калі ў Мінску ў 1945 г. было з 28 школ – 14 беларускамоўных, то ўжо ў 1952 г. – толькі 9 з 46. У Брэсце з 14 школ засталася беларускамоўнай толькі адна, а 29 раенных цэнтраў Заходняй Беларусі, увогуле, не мелі ніводнай беларускамоўнай школы. Да сярэдзіны 1980-х гг. толькі 1/3 кантынгенту агульнаадукацыйных школ навучалася па-беларуску (дзеці працоўных калгасаў і саўгасаў).

Пасля вайны аднавілі сваю дзейнасць ранейшыя вышэйшыя навучальныя ўстановы, а з цягам часу былі адкрыты і новыя. Колькасць ВНУ узрасла з 24 у 1946 г. да 33 у 1985 г. Навуковыя даследаванні ў Беларусі вяліся ў сценах 200 навуковых устаноў і ВНУ. За 20 гадоў (з 1965 па 1985 гг.) колькасць вучоных вырасла ў 1,5 раза. За дасягненні ў галіне спектраскапіі, люмінесцэнцыі, квантавай электронікі і матэматыкі лаўрэатамі Ленінскай прэміі (вышэйшай за часы СССР) былі адзначаны М. Барысевіч, М. Яругін, У. Платонаў, Л. Кісялеўскі, У. Лабуноў і інш.

У сферы мастацкай культуры, асноўнай была ваенная тэматыка. Першапачаткова гэта былі раманы-эпапеі (М. Лынькоў “Векапомныя дні”), мемуарныя запісы, успаміны. Беларускія пісьменнікі звяртаюцца да тэмы дзяцінства, апаленага вайной: Янка Маўр (“Максімка”, 1946 г.), Я. Брыль (“Зяленая школа”, 1950 г.). У сярэдзіне 1950-х гг. пачынаецца новы перыяд у развіцці беларускай літаратуры. Ваенная тэматыка паказваецца праз прызму індывідуальнага. Найбольш значныя творы былі напісаны В. Быкавам (“Жураўліны крык”, “Альпійская балада”, “Абеліск”, “Сотнікаў” і інш.), І. Навуменкам (раман – трылогія: “Сасна пры дарозе”, “Вецер у соснах” і “Сорак трэці”), А. Адамовічам, Я. Брылем і У. Калеснікам (кніга “Я з вогненнай вескі”). У гэты час у літаратуру прыйшлі: І. Мележ, А. Вялюгін, А. Вярцінскі, В. Зуенак, У. Караткевіч, І. Навуменка, Б. Сачанка, І. Чыгрынаў, А. Макаенак, М. Ткачоў і інш. Шырокую вядомасць набылі паэтычныя зборнікі П. Броўкі, А. Куляшова, М. Танка, П. Панчанкі, Н. Гілевіча, Р. Барадуліна, Г. Бураўкіна, А. Лойкі і інш. Калі ў 1959 г. Саюз пісьменнікаў БССР налічваў 170 членаў, то ў 1985 г. – 364. Літаратурная тэматыка стала больш разнастайнай. Пачэснае месца ў ёй занялі гістарычныя творы.

Да лепшых праяў беларускай драматургіі можна аднесці спектаклі “Брэсцкая крэпасць” К. Губарэвіча, “Гэта было ў Мінску” А. Кучара, “Канстанцін Заслонаў” А. Маўзона. У тэатрах пленна працавалі рэжысеры і акцеры: К. Саннікаў, І. Раеўскі, П. Кармунін, Б. Платонаў, Г. Глебаў, З. Стома, Л. Ржэцкая, Г. Макарава, С. Станюта, У. Уладамірскі і інш. Значнай падзеяй у культурным жыцці Беларусі з’явілася адкрыццё Дзяржаўнага тэатра музычнай камедыі БССР (1971 г.) і тэатра-студыі кінаакцёра (1982 г.). З’явай культурнага жыцця стаў балет Я. Глебава “Альпійская балада”.

Значны ўклад у асэнсаванне падзей Вялікай Айчыннай вайны зрабіла кінамастацтва Беларусі. У фільмах праз біяграфіі людзей, паказаны жудасны характар вайны (“Дзяўчынка шукае бацьку”, “Гадзіннік спыніўся апоўначы”, “Бессмяротны гарнізон”, “Ідзі і глядзі”, тэлефільмы “Час выбраў нас”, “Руіны страляюць ва ўпор”, серыя кінафільмаў па аповесцях В. Быкава, і інш.). Гістарычны жанр прадстаўлены фільмамі “Дзікае паляванне караля Стаха” (рэж. В. Рубінчык), “Чорны замак Альшанскі” (рэж. М. Пташук) і інш. У 1970 – 1980-е гг. студыя “Беларусьфільм” штогод стварала да 70 мастацкіх, дакументальных і навукова-папулярных фільмаў.

У музычнай творчасці варта адзначыць кампазітара У. Алоўнікава (музыка да “Лясной песні”, “Песні пра Брэсцкую крэпасць”), Н. Сакалоўскага

(“Ой, Неман”). Вялікую папулярнасць набылі творы І. Лучанка (“Памяць сэрца” і “Каб каменні маглі гаварыць”), кампазітары Э. Ханок (“Малінаўка”, “Солнышко смеется”, “Вы шуміце, бярозы”, “Завіруха”); В. Раінчыка (“Калыханка”, “Белае віно і чырвонае”, “Малады і нежанаты”); Л. Захлеўнага (“Асенні нацюрн”, “Зорачка мая”, “Вяргіня”); А. Чыркуна (“Пахне чабор”, “Цыганка”, “Чараўніца”); В. Іванова (“Гуляць дык гуляць”).

Тэма Вялікай Айчыннай вайны многія гады займала месца, якое дамініруе і ў рабоце беларускіх мастакоў: Я. Зайцаў (“Герой Савецкага Саюза Канстанцін Заслонаў у партызанскім штабе”, “Парад беларускіх партызан у 1944 годзе ў Мінску”), Я. Ціхановіч (“Партызаны ў разведцы”, “У беларускіх балотах”) І. Стасевіч (“Віцебскія вароты”), М. Савіцкі (“Лаўскі бой”, “Партызанская мадона”). Дамінуючай тэндэнцыяй у беларускай архітэктуры і скульптуры стаў манументальны жанр. Можна прыгадаць ансамбль Плошчы Перамогі ў Мінску (скульптары – З. Азгур, А. Бембель, А. Глебаў, С. Селіханаў, архітэктары У. Кароль, Г. Заборскі), Курган Славы (скульптар А. Бембель і архітэктар А. Стаховіч), мемарыяльны комплекс “Хатынь” (архітэктары Ю. Градаў, В. Занковіч, Я. Левін і скульптар С. Селіханаў), мемарыял “Брэсцкая крэпасць-герой” (1971 г. калектыў беларускіх скульптараў і архітэктараў).

Адметнай вехай напрыканцы савецкай эпохі стаў перыяд другой паловы 1980-х гг., калі генеральным сакратаром ЦК КПСС М. Гарбачовым была распачата палітыка “Перабудовы”. Паступова здымаліся ідэалагічныя абмежаванні, у тым ліку і з сацыяльна-гуманітарных навук. З 1986 г. пачынаецца кампанія па аднаўленні статусу беларускай мовы. Прадстаўнікі беларускай інтэлегенцыі імкнуліся звярнуць увагу да праблемы вышэйшага савецкага кіраўніцтва (лісты 28-мі, 134-х да М. Гарбачова). У падтрымку беларускай мовы выступілі неформальныя моладзевыя арганізацыі “Талака” (Мінск), “Паходня” (Гродна), “Узгор’е” (Віцебск) і інш. У 1989 г. ствараецца Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны (ТБМ), першым старшыней якога абраны паэт Н. Гілевіч. З цягам часу становіцца вядома праўда аб савецкіх рэпрэсіях і Чарнобыльскай катастрофе (1986 г.). У 1988 г. узнікае аб’яднанне “Мартыралог”. В. Быкаў адзначаў, што “мы павінны скласці гіганцкі Мартыралог нашых стратаў”. У чэрвені 1990 г. Вярхоўны Савет БССР стварыў рэспубліканскую камісію, якая займалася пытаннямі рэабілітацыі і захавання памяці ахвяр палітычных рэпрэсій. За 1988–1990 гг. было рэабілітавана больш за 61 тысяччу чалавек.

3. Беларуская культура на сучасным этапе

Кардынальна змяніліся ўмовы развіцця нацыянальнай культуры пасля набыцця ў 1991 г. незалежнасці Беларусі. У рэспубліцы была распрацавана і пачала ажыццяўляцца праграма дашкольнага і школьнага навучання і выхавання. Ужо ў 1993/94 навучальным годзе 80% першакласнікаў у Беларусі вучыліся на роднай мове. Сталі стварацца прынцыпова новыя навучальныя ўстановы: гімназіі, ліцэі і каледжы. На пачатак 1992 г. працавала 33 гімназіі,

12 ліцэяў і 2 каледжы. З’явіліся прыватныя гімназіі, ВНУ. У школах ішло вызваленне праграм ад празмернай ідэалагізаванасці. У беларускіх ВНУ былі ўведзены навучальныя курсы “Беларусазнаўства”, “Паліталогія”, “Гісторыя культуры” і “Культуралогія”. У пачатку 1990-х гг. пачаўся працэс стварэння ўніверсітэтаў на базе існуючых інстытутаў.

Ва ўмовах дэмакратызацыі жыцця, былі надрукаваны забароненыя раней творы М. Гарэцкага, А. Гаруна, П. Галавача, В. Ластоўскага, І. Дварчаніна, Я. Лучыны, Л. Геніюш, К. Буйло і інш. У другой палове 1970-х – пачатку 1990-х гг. у беларускую літаратуру прыйшло новае таленавітае папаўненне: С. Алексіевіч, У. Някляеў, А. Глобус, А. Федарэнка, А. Казлоў, А. Наварыч, В. Чаропка, М. Мятліцкі, А. Сыс, С. Сакалоў-Воюш, Л. Дранько-Майсюк, Л. Рублеўская, І. Багдановіч, Л. Тарасюк і многія іншыя. Саюз беларускіх пісьменнікаў стаў налічваць у 1994 г. 454 чалавекі, за 5 гадоў арганізацыя ўзрасла на 141 удзельніка.

Сусветным прызнаннем дасягненняў нацыянальнай літаратуры стала наданне Нобелеўскай прэміі 2015 г. С. Алексіевіч „за шматгалосную творчасць – помнік пакутам і мужнасці ў наш час”. Найбольш вядомыя яе творы «У войны не женское лицо», «Цинковые мальчики», «Чернобыльская молитва», «Время секонд хэнд».

Нягледзячы на складанасці эканамічнага жыцця, назіралася тэндэнцыя да павелічэння колькасці тэатральных калектываў. Калі ў 1985 г. іх было ў рэспубліцы 17, то ў 1993 г. – 24. Прафесійныя беларускамоўныя драматычныя тэатры з’явіліся ў Маладзечне, Слоніме, Мазыры. Пачалі стварацца прыватныя тэатры (незалежны тэатр у Гомелі, Мінскі Альтэрнатыўны тэатр). У тэатрах працуюць рэжысеры В. Раеўскі, М. Пінігін, В. Маслюк, В. Мазынскі, В. Грыгалюнас, М. Трухан, Р. Таліпаў; акцеры – А. Клімава, Р. Янкоўскі, З. Браварская, В. Глазкоў, І. Ларын, П. Будрыс, Г. Пшэнік і інш. Новыя творы з’явіліся і ў оперным жанры. Сярод іх опера У. Солтана “Дзікае паляванне караля Стаха”, якая ўпершыню была паказана ў двары Троецкага прадмесця пад адкрытым небам, С. Картэса “Візіт дамы”, А. Бандарэнкі “Князь Наваградскі” і інш.

Класічнае музычнае мастацтва вызначаецца тым, што вядучым жанрам застаецца сімфонія. У гэтым напрамку працуюць Д. Смольскі, В. Войцік, У. Дамарацкі, С. Бельцоў, А. Сонін, У. Дарохін, К. Цесакоў. Гэтыя майстры музыкальнай справы добра вядомы ўжо і сусветнай грамадскасці.

Вялікую работу праводзіць пад кіраўніцтвам М. Фінберга створаны ў 1987 г. Дзяржаўны канцэртны аркестр Беларусі. Традыцыйным стала правядзенне музычных фестываляў: “Славянскі базар”, “Мінская вясна”, “Беларуская сакавіца”, “Музычнае Палессе”, “Музы Нясвіжа”, міжнароднага фестывалю арганнай музыкі ў Полацку, “Залаты шлягер” у Магілёве. Праходзяць фестывалі этнічных культур народаў Беларусі.

У сучасным выяўленчым мастацтве пашырыліся неформальныя тэндэнцыі. Адкрыліся недзяржаўныя галерэі: “Арт-творчасць”, “Вітанова”, “Жыльбел”, “Верхні горад” і інш. З’явіліся неафіцыйныя творчыя аб’яднанні

(“Пагоня” – А. Марачкін, Я. Кулік, К. Харашэвіч, А. Шатэрнік; і інш.). У апошні час актыўна развіваецца каля 40 відаў дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, дзейнічае больш за 50 клубаў, дамоў рамяства, творчых майстэрняў.

Актуальнай сёння застаецца праблема захавання гістарычнай спадчыны. У маі 1993 г. быў прыняты закон “Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны”. Дзейнічае 138 музеяў і іх філіялаў. Завершаны рэстаўрацыйныя працы ў Мірскім замку (унесены ЮНЕСКА ў спіс сусветнай культурнай спадчыны) і Нясвіжы.

Сучасная архітэктура шматварыянтна. Адзін з прыкладаў архітэктуры постмадэрна – гэта Рэспубліканскі дзіцячы рэабілітацыйны цэнтр для дзяцей-інвалідаў у Мінску (арх. Б. Косціч, М. Козак). Сярод будынкаў падобнай стылістыкі выдзяляюцца адміністрацыйна-офісныя будынкi ў Мінску па вул. Няміга (арх. Б. Школьнікаў), Гінтоўта (арх. А. Корбут, В. Нікіцін) і г.д. Беларускія архітэктары імкнуцца гарманічна ўпісвацца ў гарадскую забудову – чыгуначны вакзал у Мінску (арх. В. Крамарэнка, М. Вінаградаў). Сярод буйных архітэктурных праектаў трэба прыгадаць Палац Рэспублікі (арх. М. Пірагоў), 4-хпавярховы комплекс “Сталіца” на пл. Незалежнасці (арх. М. Гаўхфельд, В. Данілаў), будынак Нацыянальнай бібліятэкі (арх. В. Крамарэнка, М. Вінаградаў).

З канца 1980-х гг. былі зняты ідэалагічныя абмежаванні свабоды сумлення. Рэлігійнае жыццё ўвайшло ў натуральныя рамкі.

Такім чынам, культура сучаснай Беларусі развіваецца на багатым грунце творчай спадчыны папярэдніх пакаленняў, узбагачаецца дасягненнямі культур іншых народаў і адрозніваецца значна большай стракатасцю жанраў, форм, напрамкаў, чым у папярэднія дзесяцігоддзі.

4. Культура беларускага замежжа: гісторыя фарміравання, культурная дзейнасць

Станаўленне беларускай дыяспары звязана з дзейнасцю палітычных і, у меншай ступені, эканамічных эмігрантаў з канца XIX ст. Яна прадстаўлена асяродкамі беларусаў у Паўночнай і Паўднёвай Амерыцы, Аўстраліі, Еўропе, Азіі. Агульная лічба вагаецца паміж 2–3 млн. чалавек. Першае супольнае таварыства беларусаў і маларосаў зарэгістравана ў 1914 г. (ЗША, штат Мічыган). Зберажэнню беларускіх нацыянальных традыцый садзейнічае Беларуская аўтакефальная праваслаўная царква (БАПЦ), Беларуская праваслаўная царква Канстанцінопальскага патрыярхату, Беларускія ўніяцкія місіі ў Чыкага, Лондане, Парыжы. Дзейнічае Згуртаванне беларусаў у Вялікай Брытаніі, Беларуска-амерыканскае задзіночанне, Згуртаванне беларусаў у Канадзе, Беларускае нацыянальнае аб’яднанне ў Канадзе, Федэрацыя беларускіх арганізацый у Аўстраліі, Беларускі хаўрус у Францыі, Федэрацыя нацыянальна-культурных аўтаномій “Беларусы Расіі”, Таварыства беларускай культуры імя Яна Чэрскага (Іркуцк), Саюз беларусаў у Малдове і інш. Да галоўных арганізацый беларускай меншасці ў Польшчы належаць Беларускае

Грамадска-культурнае Таварыства ў Польшчы, Беларускі Саюз у Рэспубліцы Польшча, Саюз Беларускай Моладзі, Беларускае Літаратурнае Таварыства “Белавежа”, Беларускае Гістарычнае Таварыства, Асацыяцыя Беларускіх Журналістаў, Згуртаванне Беларускіх Студэнтаў. Функцыю каардынатора многіх замежных беларускіх арганізацый выконвае Рада БНР.

Сення працягвае дзейнасць Беларускі Інстытут Навукі і Мастацтва ў Нью-Ёрку, Беларуская бібліятэка ім. Ф. Скарыны ў Лондане, музеі І. Луцкевіча ў Вільні, М. Багдановіча ў Яраслаўлі, беларускі музей у Сыктыўкары, мемарыяльная кватэра М. Улашчыка ў Маскве. У 2010 г. ў г. Лаваэль (Аргенціна) адкрыўся Цэнтр беларускай культуры імя К. Каліноўскага. У Мельбурне (Аўстралія) працуе парафіяльная бібліятэка БАПЦ, у Рызе – бібліятэка беларускай падставовай школы, Бібліятэка Таварыства беларускай культуры (ТБК) “Світанак”; у Вільні – бібліятэка ТБК у Літве, бібліятэка “Беларусь” у Кішыневе, асабістая бібліятэка Іны Снарскай у Палтаве, Бібліятэка беларускай грамады ў Львове.

Да культурных імпрэзаў беларусаў Польшчы належаць Фестываль Беларускай моладзевай музыкі “Басовішча”, Фестываль “Беларуская Песенька” ў Беластоку, Бельская бардаўская восень, Свята беларускай культуры ў Беластоку, Свята “Купалле” ў Белавежы.

Галоўнай газетай беларусаў далекага замежжа з’яўляецца “Беларус” (Нью-Ёрк). Газета выходзіць раз на месяц колькасцю старонак ад 8 да 16 і распаўсюджваецца амаль у 20 краінах свету. На англійскай мове ад 1989 г. выходзіць інфармацыйны бюлетэнь-квартальнік *Belarusian Review* (Ю. Станкевіч). Ад лістапада 1993 г. у ЗША выдаецца “Беларускі дайджэст” (М. Прускі). Функцыі камунікацыі беларусаў з розных бакоў свету выконваюць мінскія выданні: бюлетэнь Згуртавання беларусаў свету “Бацькаўшчына” і газета “Голас Радзімы”.

Да вядомых беларускіх даследчыкаў адносяцца: Я. Запруднік, В. Кіпель, З. Кіпель, Б. Кіт, А. Глагоўская, А. і Я. Мірановічы, Ю. Туронак, С. Яновіч, У. Шыманец, І. Сурвіла, і інш.

Захаванню беларускіх нацыянальных традыцый ускладняе змена пакаленняў, бо назіраецца нізкі ўзровень этнічнай свядомасці многіх новых эмігрантаў, якія не імкнуцца да захавання традыцый. Так, у Малдове пражывае каля 20 тысяч беларусаў, тады як у нацыянальныя суполкі ўваходзіць каля 2 тысяч. Ва Узбекістане, дзе пражывае каля 21 тысячы беларусаў дзейнічае толькі Нацыянальна-культурны цэнтр “Світанак”.

Літаратура

1. Арлоў, У. Асветніца з роду Усяслава / У. Арлоў. Мн., 1991.
2. Баландзін, К.У. Культурнае развіццё Беларусі ў XVII–XVIII стагоддзях: навучальны дапаможнік па курсу “Гісторыя культуры Беларусі” / К.У. Баландзін. Мн., 1994.
3. Беларускае народнае жыццё. Мн., 1977.
4. Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. Мн., 1996. Т.1; Мн., 1996. Т.2.
5. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / Ю. Бохан, В. Голубеў, У. Емельянчык і інш. Мн., 2004.
6. Гісторыя беларускага тэатра: у 3 т. Мн., 1983.
7. Гісторыя беларускага мастацтва: у 5 т. Мн., 1987–1991.
8. Гісторыя дакастрычніцкай літаратуры. Мн., 1968.
9. Двагарнік, І.С. Францыск Скарына як культурны дзеяч і гуманіст на беларускай ніве / І.С. Двагарнік. Мн., 1991.
10. Дробаў, І. Беларускія мастакі XIX ст. / І. Дробаў. Мн., 1977.
11. Саверчанка, І. Aurea mediocritas. Кніжна-пісьмовая культура Беларусі: Адраджэнне і ранняе барока / І. Саверчанка. Мн., 1998.
12. Клімуць, Л.Я. Сармацкая культура Беларускай шляхты ў XVI–XVIII стагоддзях / Л.Я. Клімуць. Мн., 2013.
13. Кулагін, А. Рококо в Белоруссии / А. Кулагін. Мн., 1990.
14. Лыч, Л. Гісторыя культуры Беларусі / Л. Лыч, У. Навіцкі. Мн., 1996.
15. Мальдзіс, А. Як жылі нашы продкі ў XVIII стагоддзі / А. Мальдзіс. Мн., 2001.
16. Мельнікаў, А.А. Кірыл, епіскап Тураўскі: Жыццё. Спадчына. Светапогляд / А.А. Мельнікаў. Мн., 2000.
17. Мысліцелі і асветнікі Беларусі X–XIX стст.: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 1995.
18. Падокшын, С.А. Беларуская думка ў кантэксце гісторыі і культуры / С.А. Падокшын. Мн., 2003.
19. Рыбаков, Б. Язычество древних славян / Б. Рыбаков. М., 1982.
20. Смаляк, С.Р. Гісторыя і сучаснасць беларускай культуры / С.Р. Смаляк. Мн., 1991.
21. Чантурия, В. Памятники архитектуры и градостроительства Белоруссии / В. Чантурия. Мн., 1986.

Вучэбнае выданне

Шаўкун Павел Віктаравіч

ГІСТОРЫЯ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ

Вучэбна-метадычны дапаможнік

Рэдактар О.Н. Шыдлоўская
Тэхнічны рэдактар И.А. Барысаў
Камп'ютэрная верстка П.В. Шаўкун
Карэктар О.Н. Шыдлоўская

Падпісана да друку Фармат 64×84 /16.
Папера тыпаграфская № 2. Рызаграфія. Ум. друк. арк.
Вуч.-выд. л. Тыраж экз. Заказ
Выдавец і паліграфічнае выкананне
УА “Віцебскі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт”
ЛП № 02330/453 ад 30.12.2013

пр-т Фрунзе 27, 210602, г. Віцебск

ГІСТОРЫЯ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ

**Віцебск
2017**